
YAKIN ÇAĞ TARİHİNDE İLERİ ARAŞTIRMALAR

Editör: Dr.Öğr.Üyesi şükrü ÜNAR

Yakın Çağ Tarihinde İleri Araştırmalar

Editör

Dr. Öğr. Üyesi Şükrü ÜNAR

yaz
yayınları

2024

Yakın Çağ Tarihinde İleri Araştırmalar

Editör: Dr. Öğr. Üyesi Şükrü ÜNAR

© YAZ Yayınları

Bu kitabın her türlü yayın hakkı Yaz Yayınları'na aittir, tüm hakları saklıdır. Kitabın tamamı ya da bir kısmı 5846 sayılı Kanun'un hükümlerine göre, kitabı yayınlayan firmanın önceden izni alınmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemiyle çoğaltılamaz, yayınlanamaz, depolanamaz.

E_ISBN 978-625-5547-01-9

Aralık 2024 – Afyonkarahisar

Dizgi/Mizanpaj: YAZ Yayınları

Kapak Tasarım: YAZ Yayınları

YAZ Yayınları. Yayıncı Sertifika No: 73086

M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3
İscehisar/AFYONKARAHİSAR

www.yazyayinlari.com

yazyayinlari@gmail.com

info@yazyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

Devlet-i Âliyye'de İtikadî ve Siyasi Bir Fitne: Vehhâbiliğe Kısa Bir Giriş.....	1
--	----------

Hüseyin Hilmi ALADAĞ

1969 Alaşehir Depremi.....	15
-----------------------------------	-----------

Hakan TÜRKKAN

Girit'ten Mersin'e Göç.....	29
------------------------------------	-----------

Fahriye EMGİLİ

"Bu kitapta yer alan bölümlerde kullanılan kaynakların, görüşlerin, bulguların, sonuçların, tablo, şekil, resim ve her türlü içeriğin sorumluluğu yazar veya yazarlarına ait olup ulusal ve uluslararası telif haklarına konu olabilecek mali ve hukuki sorumluluk da yazarlara aittir."

DEVLET-İ ÂLİYYE'DE İTİKADÎ VE SİYASÎ BİR FİTNE: VEHHÂBİLİĞE KISA BİR GİRİŞ

Hüseyin Hilmi ALADAĞ¹

1. GİRİŞ

Bu çalışma, 18. yüzyılın ortalarında Devlet-i Âliyye idaresinde bulunan Arabistan'ın Necid bölgesinde Muhammed bin Abdülvehhâb'ın (ö. 1792) liderliğinde ortaya çıkan Vehhâbîlik hareketini ana hatlarıyla incelemeyi amaçlamaktadır. Hanbelî mezhebinin aşırılığa vardırılarak deforme edilmesine dayanan bu hareketin oluşumunda İbn Teymiyye (ö. 1328) ve İbn Kayyım el-Cevziyye (ö. 1350) gibi şahısların etkisi büyüktür. Selefî saf inancına dönüş anlayışını benimsediğini iddia eden İbn Abdülvehhâb, kendince tanımladığı “tevhidi” merkeze alarak özellikle tekfir, şirk ve bid‘at konularında oldukça keyfi ve katı görüşler geliştirmiştir. Cevdet Paşa'nın ifadeleriyle;

“Vehhâbîlerin etrafındaki halk onlara Müslim mübted‘i nazarıyla bakıp islah-ı hallerine çalışmada iken onlar cümlesine kâfir ve müşrik nazarıyla bakıp ve demlerini heder ve mallarını kendilerine helal bilip bu itikad ‘urbânın mizacına dahi muvaffak geldiğinden derhal bu mezheb-i bâtila meyl ile beyhûde yere bir çok kan dökülmeğe sebep olmuşlardır” (Şeker, 2012).

İslam'ı, bid‘atlardan sözde arındırıp aslına döndürme iddiasını ortaya atan İbn Abdülvehhâb'ın esasen dinî hedefler doğrultusunda hareket etmediği bilakis politik süreçlere angaje olduğu zaman içerisinde anlaşılmıştır. Temelde dini retoriği kullanan bu aşırı hareket, zamanla Osmanlı'ya karşı bir isyana dönüşmüş ve İngilizlerle kurulan ilişkilerle birlikte daha da tartışmalı bir hal almıştır. Batılı seyyahlar ve diplomatlar, hareketi olumlama kastiyle “İslam Protestanlığı” veya “reformist hareket” gibi kavramlarla tanımlamış ve ona destek vermiştir. Bu durum, Vehhâbîliğin yalnızca dini saiklerle mi yoksa siyasi amaçlarla mı ortaya çıktığına dair tartışmaları derinleştirmiştir (Büyükkara, 2013). İngiliz politikasının Vehhâbîliğin şekillenmesi ve yayılmasındaki rolü üzerine pek çok çalışma mevcuttur. Hareketin sonraki gelişmeleri ise Vehhâbîliğin dini bir referansla siyasi bir hareket olarak şekillendiğini göstermektedir (Al Fahad, 2004), (Bodur, 2003).

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi KSBBF, hilmialadag@osmaniye.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5317-5777.

Vehhâbîlik, peygamber dönemindeki güya “sade” İslam anlayışına dönmeyi ve bid‘atları reddetmeyi temel alan bir retorikle ortaya çıkmıştır. Ancak kısa süre içinde hilafetin merkezi Devlet-i Âliyye’nin İslam anlayışını eleştirerek ve siyasi müttefikler bularak dahası silahlı terörize faaliyetlere girişerek Osmanlı’nın Arap Yarımadası’ndaki gücünü zayıflatmayı amaçlamıştır. İbn Abdülvehhâb, bid‘at ve şirk kavramlarını kendince yorumlayarak “ehli sünnet ve’l cemaat” inancını benimseyenlerin dinden çıktığını ve mallarının, canlarının helal olduğunu iddia ile kendisine uymayanları toptan tekfir etmiştir. Bu katı yaklaşımı nedeniyle başlangıçta geniş destek bulamayan İbn Abdülvehhâb, politik destek arayışına girmiştir. Önce Uyeyne emirinden destek alsa da gelen tepkiler üzerine bu desteği kaybederek bölgeden sürgün edilmiştir. Daha sonra Dir‘iye’ye giderek, 1744 yılında oranın emiri Muhammed bin Suûd ile ittifaka varmıştır. Bu işbirliği, Dir‘iye Sözleşmesi olarak bilinir ve Vehhâbîlere ihtiyaç duydukları politik ve askeri desteği sağlamıştır. Vehhâbîlik, Arap milliyetçiliğinin doğuşuna ve Hicaz bölgesinin Osmanlı’dan ayrılmasına katkıda bulunmuştur. Hareket, ortaya çıktığı dönemde baskı ve şiddetle etkisini artırmış dini, sosyal ve siyasi alanlarda önemli değişimlere yol açmıştır. Bu durum, günümüze kadar uzanan Vehhâbîliğin etkisiyle İslam dünyasında yeni sapkın dini hareketlerin, özellikle şiddet ve terör yöntemlerini benimseyen radikal grupların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Şahin, 2022). Bu hareketin ortaya çıktığı Necid olarak bilinen bölge, İslam Tarihi boyunca pek çok siyasi sorunun merkezi olmuştur. Hz. Ebubekir döneminde, bölgedeki bazı kabilelerin irtidat ederek halifeye karşı isyan etmeleri dikkat çekicidir. Ayrıca, bu dönemde ortaya çıkan sahte peygamberlerden üçünün Necid kabilelerinden çıkmış olması da bölgenin dini ve siyasi açıdan çalkantılı yapısını göstermektedir. Benzer şekilde, Hz. Ali döneminde ortaya çıkan Haricilik hareketi, bölgedeki kabilelerin büyük bir kısmının desteğiyle şekillenmiştir. Kısacası bölge zaten sabıkalıdır (Koyuncu, 2022).

2. VEHHÂBİLİĞİN İTİKADÎ VAZİYETİ

Vehhâbîler, dini metinleri yorumlama konusunda mecaz veya teville yer vermeyerek, nasların zahirî anlamlarına sıkı sıkıya bağlı kalmış ve bu yaklaşımla aşırı bir şekilciliğe yönelmişler ve ibadetlerin hakiki maksadını ve özünü kavrayamamışlardır. Bu durum, ulemanın büyük çoğunluğunun görüşleriyle ters düşmelerine ve fikirlerini toplum üzerinde şiddet yoluyla kabul ettirme çabalarına yol açmıştır. Vehhâbîler, yalnızca metodolojik açıdan değil, görüşlerini ifade biçimleri açısından da selefin yolundan sapmışlardır. Bunun yanında, dinî meselelerde sıklıkla ifrat ve tefrit aşırılığına düşmüşlerdir. Muhammed b. Abdülvehhâb, Ahmed b. Hanbel’in yolundan gittiğini iddia etmesine rağmen, birçok noktada ondan ayrılmıştır. Hanbeli fıkhnın aşırı tutumla deforme edildiği dikkate alındığında artık Hanbelî

mensubiyeti içinde kalınmadığı izahtan varestedir. Misal olarak, Ahmed b. Hanbel, büyük günah işleyen ve tevbe etmeden ölen bir Müslüman'ın Allah tarafından affedilebileceğini ayet ve hadis-i şerifler ışığında ifade etmiş ve günah işlemiş olsa dahi cenaze namazının kılınması gerektiğini savunmuştur. Ayet ve hadis-i şeriflerden ilmi usuller ve delillerle ehli sünnet ve'l cemaat akidesine bağlı ulemanın ittifakı ile amelin imandan bir cüz olmadığı sabit olmuştur. Fakat İbn Abdülvehhâb; amel imandan bir cüzdür diyerek bu görüşünü aşırı tekfir mekanizmasının temel umdesi haline getirmiştir. Bu o kadar tehlikeli bir meseledir ki tüm terörize faaliyetlerin meşrulaştırıcısı olarak kullanılagelmıştır. Bundan dolayıdır ki Vehhâbîler, Ehl-i Sünnet âlimlerinin şirk olarak görmediği kişiyi dinden çıkarmayan günahları işleyenleri küfürle suçlayarak, bu kişilerin öldürülmesini meşru gören bir anlayış benimsemişlerdir. Muhammed b. Abdülvehhâb, İbn Teymiye (ö.1328) ve İbn Kayyim (ö.1350) gibilerinin görüşlerinden etkilenmiş olsa da onlardan farklı olarak, düşüncelerini Müslümanlar arasında şiddet kullanarak yaymaya çalışmıştır. Bu yaklaşımı, İslam dünyasında birliğe ve huzura ciddi zararlar vermiştir. Vehhâbîler, uyguladıkları şiddet ve aşırılıklar sebebiyle Haricîlere benzetilmiş ve Osmanlı belgelerinde genellikle "Hâricî" ya da cemi sigasıyla "Hâvaric" olarak tesmiye edilmişlerdir. Vehhâbî hareketi, kendisini "muvaḥḥid" "selefi" ya da "tebliğci olarak tanımlayan modernist ve reformist siyasal İslam sloganı için de ilham kaynağı olmuştur. Örneğin, İslam dünyasında dinin modernist yorumlarının öncüsü olarak kabul edilen Cemâleddin Efgânî (1838-1897), öğrencisi Muhammed Abduh (1849-1905) ve onun da öğrencisi Reşid Rıza (1865-1935), bu fikirlerden etkilenmiş; bu nedenle Ehl-i Sünnet âlimleri tarafından ilmi reddiyelerle sert bir şekilde eleştirilmişlerdir. Hatta İbn Abdülvehhâb'ın öz kardeşi Süleyman b. Abdülvehhâb bile bu harekete sapkın olduğu gerekçesiyle karşı çıkmıştır (İrfan, 2024). Vehhâbî hareketinin etkisiyle şekillenen modernist İslam savunucuları, asırlardır ulemanın ayet ve hadislerden istinbât ettikleri dini esasları Müslümanlar için bir yük olarak görmüş ve peygamber ve sahabelerin ilmî mirasını göz ardı etmişlerdir. Bu yaklaşım, İslam dünyasının Batı'nın yoğun baskısı altında olduğu bir dönemde, Müslüman toplumlar arasında huzursuzluğa ve ibadetlerde karışıklıklara neden olmuştur. Temelde, dinî meselelerde dengeyi yitirerek aşırılıklara meyletmişlerdir (Gümüsoğlu, 2011).

"Vehhâbîlerin kamusal alandaki etkileri bütün bu kesimleri etkilemiştir. Vehhâbî kontrol mekanizması, özellikle Vehhâbîlerin Hicazı ele geçirmesini ele alan yönüyle hem Vehhâbî hem de anti Vehhâbî kaynaklarda nisbeten daha iyi bir şekilde belgelenmiştir. Bu kaynaklar geniş çaplı kabir ve türbe yıkımlarını, her tür seviyeden kültürel kitapların yok edilmesi, Muhammed b. Abdülvehhâb'ın öğretileri

rinin talimi, günlük ibadetler hususundaki kontrol ve ceza, haccın (özellikle Suriye ve Mısır'dan gelen kafilelerin hac ibadetinin) engellenmesini içerir. Bu radikal uygulamanın gerekçesi hacıların yaptıkları pek çok şeyin İslâmi olmadığı iddasıydı. Bu yaklaşımın sonucu olarak hacıların Harameyne girişi yasaklanıyordu... Tasavvuf esaslarından olan ve himmet (bereket) sahibi olan şeyh ile mahrem ve samimi bir alakayı ifade eden rabıta, yine tasavvufta yaygın olan bir silsile vasıtasıyla Peygamber ile diyalog kurmak, tasavvuf pratiklerinin hayattaki en büyük tezahürlerinden birisi olan tasavvuf büyüklerinin ve öteki müttaki insanların kabirlerini tazimi tamamen küfür olarak değerlendirilmiştir. Bu pratikleri ve inançları ortadan kaldırmayı hedefleyen faaliyetler tasavvufun kaynaklarını kökünden kurutmak anlamına geliyordu. Vehhâbilik, tarikatların fiziki varlığını imkânsız kılmış, hatta manevi mirasının Arap yarımadası dışına taşınması önünde ciddi bir engel teşkil etmiştir. Zira Vehhâbilik Sünni İslâm dünyasında tasavvuf aleyhtarı cereyanlara bir örnek teşkil etmiştir” (Peskes, 2003).

Peygamberden, ululardan, erenlerden istimdat ile kasıt onlara tapmak değil bilakis onların Cenab-ı Hak indindeki manevi rütbelerine binaen Allah (cc)’a kurbiyet tahsil edebilmektir. Devlet-i Âliyye itikadî sahadaki tüm unsurları ile hayat pratiklerine maneviyat nokta-i nazarından yaklaşırsen esasen İslâm’ın ruhu ve özü olan tasavvufu merkeze almıştır. Esasen itikaden sahih bir tasavvufi kavrayışın, sünnet-i seniyyenin özü olduğunun anlaşılmaması için ya kasıt bulunması ya da kabiliyetsizlik ile cehaletin birlikteliğinin gerekliliği ulemanın ittifak ettiği bir husus olmuştur. Osmanlı Devleti’nde sosyal hayatın ana arterlerinde cevlan eden bu duyarlılık kendini askeri sahada dahi aynen tezahür ettirmiştir. Ordu mensuplarının maneviyatını yükseltici tatbikatın ehl-i sünnet ve’l cemaat akidesine sıkı sıkıya bağlı meşayih eliyle titizlikle takip edildiği bilinen hususlar cümlesindendir (Kocaoğlu, 2020).

Vehhâbîler, evliya kabirlerini ziyaret ederek, Allah’tan istenen şeyler için bu kimseleri aracı kılma uygulamasını “doğrudan kabir sahibinden talepte bulunma” şeklinde yanlış değerlendirmiş ve geçmiş milletlerin bu tür uygulamalarla şirke düştüğünü öne sürerek, böyle bir tevessülde bulunan Müslümanları müşrik olarak nitelendirmişlerdir. Oysa Kur’an’da, “Eğer onlar kendilerine zulmettikleri zaman sana gelseler de Allah’tan bağışlanmayı isteseler ve peygamber de onlar için istiğfar etseydi, Allah’ı ziyadesiyle bağışlayıcı ve merhamet edici bulurlardı” (Nisâ 4:64) ayetiyle, hayatında veya vefatından sonra Hz. Peygamber (s.a.v.) ile Müslümanla-

rın tevessül etmelerinin uygun bir davranış olduğuna işaret edilmektedir. Muhammed b. Abdülvehhâb, peygamber ve evliya kabirlerini ziyaret etmeyi bid'at ve küfür olarak değerlendirmiştir. Ancak, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bizzat kabir ziyaretini teşvik ettiği ve Uhud şehitlerini düzenli olarak ziyaret ettiği dikkate alındığında, dört mezhebin imamları ve büyük müçtehitlerin kabir ziyaretini mendup olarak değerlendirmeleri, bu konuda bir ittifak olduğunu ortaya koymaktadır. Ölümünden sonra kabir hayatının hak olduğunu ayet ve hadis-i şerifler ile delillendiren Gazali ve Fahreddin er-Râzî gibi büyük âlimler ise, kemale ermiş kişilerin kabirlerini ziyaret etmenin ziyaretçilere pek çok manevi faydalar sağlayacağını ifade etmişlerdir. Vehhâbîler, bid'at kavramını alabildiğine kasten yanlış yorumlamış, dinî bir temele dayanan birçok uygulamayı din dışı kabul ederek bunlara şiddetle karşı çıkmış ve bid'at sahibi olarak gördükleri Müslümanları küfür ve şirk ile itham ederek onların can ve mallarının gaspını meşrulaştırarak terörize bir faaliyet alanı açmışlardır (Eyüp Sabri Paşa, H. 1306). İslam âlimleri ise bid'ati, sahabe ve tabiîn döneminde bulunmayan, Sünnet'e aykırı olarak ortaya çıkan uygulamalar olarak tanımlamıştır. Taftazânî, bu bağlamda, bazı kimselerin "dinde sonradan ortaya çıkan şeylerden sakının" hadisini yanlış yorumladıklarını ve aslında bu hadisin "dinde olmayan bir şeyin dine eklenmesi" anlamına geldiğini ifade etmiştir (Taftâzânî, 2011). Vehhâbîler ayrıca tasavvuf ve tarikatları da bid'at olarak nitelendirmiş; velilerin hayatta iken ya da vefatlarından sonra ziyaret edilerek onları vesile kılarak yardım talep edilmesini sapkınlık, şirk ve küfür olarak değerlendirmiştir. Vehhâbîlere göre, Allah'tan başkasına dua etmek veya yardım dilemek, en büyük sapkınlık türlerinden biridir ve bu tür bir davranış, putperestlikle eşdeğer görülmüştür. Halbuki akıllı başında mantık ilmine muttali insaf ehli her Müslümanın kabulü olacağı üzere ne Allah'tan başkasına dua ne de başkasından yardım isteme mevzu olabilir. Kemalat sahibi zatlar huzurunda onlar vesilesiyle nefis muhasebesi, tefekkür ve tezekkür ile Hz. Allah'a yaklaşmak kastı apaçıktır. Dünyada dahi her şey sebepler planında vesilelerle kaimdir. Bu mantık hatasına göre elbise giyip bürünen bir kişi soğuktan ve sıcaktan Allah'a sığınmak yerine üzerine giydiği elbiselere ve ayakkabısına tevessül edip müşrik mi oluyor? Kaldı ki Hz. Allah (cc) Kur'an-ı Kerim'inde büyüklere, anne-babaya dahi mübalağa ile hürmeti emretmektedir. Onca hadis-i şerifte Allah'ın rızasının büyüklerin, anne-babanın meşru rızasında mestur olduğu bildiriliyor. Dolayısıyla hakikatte Ehlullaha, büyüklere gösterilen tazim nedeniyle rıza-i ilahî talep edilmektedir. Bununla birlikte, mutasavvıfların hayatı ve eserleri incelendiğinde, Vehhâbîlerin evliya veya tarikat mensuplarına yönelik iddialarının geçerliliği olmadığı da anlaşılmaktadır. Sahih tasavvuf esasen ayet ve hadislerde yer bulan, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) döneminde mevcut olan ve İslam'ın ruhunu yansıtan bir özdür. Bu bağlamda, sırat-i müstakim üzere itikadı bozulmamış sûfîlerin sözlerinin sadece ayet ve hadislerle dayandığı

görülmektedir. Dolayısıyla, tasavvufun İslam'ın ruhundan ve temelinden uzak bir bid'at olduğunu iddia etmek tam bir cahillikten ileri gelmiyorsa kasıtlıdır (Gümüšoğlu, 2011). Hareketin yayılmasındaki bazı ipuçları en azından harekete liderlik edenlerin tutumlarından kasıt olgusunu temellendirmektedir. Misal olarak, Abdülaziz b. Suûd'un Mekke'yi ele geçirdikten sonra yaptığı bir konuşma üzerine Vehhâbîler, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) doğduğu ev başta olmak üzere, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Fatıma ve Hz. Hatice'nin (r.a.) evlerini yıkmışlardır. Ayrıca, Hz. Hatice'nin Cennetü'l-Muallâ'da bulunan türbesi ile diğer İslam büyüklerinin kabirlerini de tamamen tahrip etmişlerdir (Ecer, 2001). Tüm bu ve bunlara benzer tahribatın yanı sıra Osmanlı dönemine ait mimari eserlerin sistemli bir şekilde yok edilmesi de aslında köke dönüş değil köke ulaştırarak köprülerin uçurulması demektir.

3. DEVLET-İ ÂLİYYE VE VEHHÂBİ HAREKETİ

18. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin, 1699 Karlofça Antlaşması ile kaybettiği toprakları geri kazanmak amacıyla ardışık savaşlar gerçekleştirdiği bilindik bir husustur. Bu savaşlar fasılalarla yüzyıl boyunca devam etmiş; ancak kayda değer bir başarı elde edilememiştir. Aksine, bu süreç Osmanlı Devleti'nin gücünün daha da zayıflamasına yol açmıştır. Hem içeride hem de dışarıda Osmanlı'nın “yenilmez ve güçlü devlet” algısının bu dönemde giderek tersine döndüğü dikkat çekmektedir. Bu durum, devletin iç işlerinde de çeşitli sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Misal olarak, 1703 yılında Padişah II. Mustafa (1695-1703), bir isyan sonucu tahttan indirilmiş ve yerine III. Ahmet (1703-1730) geçmiştir. 28 Eylül-1 Ekim 1730 tarihleri arasında gerçekleşen Patrona Halil İsyanı sonucunda ise III. Ahmet tahtını, yeğeni I. Mahmut'a (1730-1754) bırakmak zorunda kalmıştır. Dış politikada yaşanan başarısızlıklar ve istenilen reformların bir türlü gerçekleştirilememesi, merkezi hükümetin eyaletlerdeki otoritesinin zayıflamasına yol açmıştır. Bu otorite boşluğu, Balkanlarda âyanların ortaya çıkmasına neden olmuş; âyanlar, devlet merkezine yönelik bir tehdit haline gelmiş ve bazı aileler bölgelerinde hakimiyet kurmaya başlamıştır. Benzer şekilde, Kuzey Afrika'daki Cezayir, Tunus ve Trablusgarp beylerbeylikleri iç işlerinde neredeyse tam bir özerklik kazanmıştır. Bu durumun, sınırlı ölçüde de olsa diğer bazı eyaletlere de etki ettiği görülmektedir. Misal olarak, Mısır ve Bağdat eyaletleri, beylerbeylerinin otoritesini reddetmiş; Suriye'de Azmzâdeler, Lübnan ve Filistin'de Cezzâr Ahmet Paşa, Mekke'de ise Şerifler önemli bir güç kazanmıştır. İşte tam

da bu dönemde Arabistan'ın Necid bölgesinde Vehhâbilik hareketi ortaya çıkmış ve gelişme göstermiştir. Osmanlı Devleti, Vehhâbîliğin ortaya çıkıp yayıldığı bu dönemde hem iç hem de dış siyaset sahnesinde birçok mesele ile mücadele etmektedir. Bu durum, Bâbîâli'nin Vehhâbilik hareketine karşı etkin bir şekilde müdahalede bulunmasını geciktirmiş ve yeterli tedbirlerin alınmasını engellemiş olmalıdır (Türkel, 2013). 1750 yılında I. Mahmud tarafından, Vehhâbilik meselesinin bir an önce çözülmesinin hem dini hem de siyasi bir zorunluluk olduğunu ifade eden bir ferman yayımlanmış olmasına rağmen, Osmanlı Devleti'nin bu meseleyi kavramakta geç kaldığı yönündeki görüşe temkinli yaklaşılması gerektiği de vurgulanmıştır (Kurşun, 1998).

1780'ler ve 1790'larda Suudi Emirliği'nin genişlemesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Arabistan'daki toprakları olan el-Ahsa ve Hicaz sınırlarına kadar ulaşmıştır. Bu süreçte Vehhâbî tehlikesi, o bölgelerdeki Osmanlı uleması için daha tehditkâr bir hale bürünmüştür. Buradaki ulema, payitahttan Necid hareketinin bastırılması için yardım istemiştir. 1793 yılında Medine'deki bir Osmanlı kadısı, İstanbul'a bir mektup göndererek 50'den fazla yetkilinin imzasını toplamış; bu mektupta Vehhâbîler, İslam tarihinde Mekke'yi yağmalamaları ve Kâbe'ye yerleştirilen Hacerü'l-Esved taşını çalmalarıyla tanınan, 10. yüzyılda ortaya çıkan bir Şii mezhebinden olan Karmatîlere benzetilmiştir. 1802'ye gelindiğinde Osmanlılar, doktrinel bir mücadeleye de girişmiş, Vehhâbî görüşlerini çürüten resmi bildirimler yayınlamış ve onları, İslam'ın ilk dönemlerinde ortaya çıkan ve aşırı uç fikirleriyle bilinen Hâricîlere benzetmiştir. (Bayram, 2014).

Güner (2012) eserinde *“Vehhâbîliğin dinî içeriğine karşı Osmanlı ulemasının ilgisiz kaldığı veya geleneksel kayıtsızlığını sürdürdüğü görülmektedir. Zira Vehhâbîliğe ilişkin medresenin imzasını taşıyan bir metin yoktur. Bu durumda Vehhâbî meselesi mecburen ve sadece devletin kıyam-tenkil siyaseti içinde değerlendirilmek durumundadır”* diyerek ulemanın bu konuda kayıtsız kaldığını iddia etse de yukarıda ifade ettiğimiz üzere bu doğru değildir. Vehhâbilik hareketinin ortaya çıktığı bölge, İstanbul'a aylarca süren bir mesafede bulunduğundan, Osmanlı ulemasının bu harekete doğrudan tepki göstermesi ancak Cevdet Paşa'nın eserini kaleme aldığı dönemde mümkün olabilmiştir. Zira, Cevdet Paşa'nın eleştirdiği Osmanlı uleması döneminde Vehhâbilik henüz küresel bir tehdit boyutuna ulaşmamıştır. Hareket, Cevdet Paşa'nın yaşadığı dönemde Osmanlı devleti için ciddi bir tehdit haline gelmiş ve özellikle ulaşım ve iletişim imkanlarının gelişmesiyle birlikte gerek seyahat eden kişiler

gerek matbu eserler aracılığıyla Osmanlı topraklarında yayılmaya başlamıştır. Ancak buhar gücü ve matbaacılığın yaygınlaşmasından önce, Vehhâbîlik daha çok yerel bir sorun olarak kalmış ve yalnızca bu harekete coğrafi olarak yakın bölgelerde detaylı bir şekilde anlaşılabilmektedir. Bu bağlamda, reddiye risalesinin müellifi olan Alizade Nureddin ile bu eserin şarihi Ataullah Mehmed'in Mekke'de kadılık yapmış olmaları önemlidir. Bu iki âlimin, Vehhâbîlik hareketine doğrudan tanıklık etmeleri, ilgili risalenin yazılmasını sağlamış ve İstanbul'daki ulema ile devlet adamlarının Vehhâbîlik hakkındaki algılarına yön vermiştir (Koçyiğit, 2023).

Conker ise; *The Transformation of The Ottoman Perception of The Wahhabi Movement: From Negotiation to Confrontation (1745-1818)* başlıklı çalışmada, Devlet-i Âliyye'nin Vehhabi hareketine karşı hem siyasi hem de dini açıdan nasıl bir tepki verdiğini, Vehhabileri nasıl algıladığını ve bu harekete karşı hangi siyasi tutumları benimsediğini irdelemektedir. Aynı zamanda, Devlet-i Âliyye'deki Vehhabi algısının zamanla nasıl bir dönüşüm geçirdiğini de incelemiştir. Bu bağlamda, çalışma, Vehhabi hareketinin Osmanlı üzerindeki etkilerini ve Osmanlı Devleti'nin resmî Vehhabi algısının, iç ve dış dinamiklere bağlı olarak, hareketin başlangıcı olarak kabul edilen 1745'ten, geçici olarak sona erdiği 1818'e kadar olan süreçte nasıl değiştiğini açıklamaya çalışmıştır. Bu bakımdan çalışma 18. yüzyıldaki özelde Devlet-i Âliyye'nin ve genelde İslam dünyasının siyasi vaziyetini ve dönemin şartlarını dikkate almakta ve Vehhabi hareketinin temel özelliklerini birincil ve ikincil kaynaklar aracılığıyla analiz etmektedir. Çalışma en temelde Devlet-i Âliyye'nin 1745-1802 yılları arasında Vehhabi hareketini bölgesel bir sorun olarak değerlendirdiğini ancak 1803-1818 döneminde ise artık bu sapkın hareketi kendi varlığına yönelik bir tehdit olarak algıladığını iddia etmektedir (Conker, 2018). Aslında, I. Mahmud'un yayımladığı ferman ile Vehhâbîlik meselesine dair çözüm arayışlarına girilmiş olmakla birlikte, devletin daha büyük sorunlarla uğraşmak zorunda kalması ve bölgenin merkeze olan uzaklığı dikkate alındığında alınan tedbirlerin yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır (Koçak, 2020). Vehhâbîlik, 18. yüzyılın sonlarında Fas ve Endonezya gibi Müslüman ülkelere dahi ulaşmış, 20. yüzyılın sonlarına doğru ise Kuzey Kafkasya'ya kadar yayılmıştır (Ekici, 2023). Kafkasya'ya yönelik ilk İslam tebliği Hz. Ömer zamanında olmuştur. Gürcistan havalisine ise ilk defa Hz. Osman döneminde ordu gönderilmiş olup Gürcü-

lerin barış teklifi kabul edilmiştir (Ekici, 2021). Bu coğrafyalarda Vehhâbilîğin gelişine kadar Osmanlı Devleti açısından idari, sosyal ve siyasi meseleler vuku bulsa da esasen Müslümanlar zaviyesinden dini bir fitne hareketi olmamıştır. Aksine Kafkas Müslümanları Nakşî ve Kadirî meşayihin önderliğinde Devlet-i Âliyye'yi hilafet merkezi olarak kabul eden bir yaklaşımla kalbî bağılıklarını sürdürmüşlerdir. Osmanlı esasen hoşgörülü yaklaşımını kutsal beldeler ve ahalisine ziyadesiyle tatbika gayret etmiştir. Cizye vergisi sadece ehli kitap olarak kabul edilen Hristiyanlar ve Yahudilere fıkhi zimmet statüsü ile uygulanmıştır (Kocaoğlu, 2018). Dolayısıyla Hicaz Yarımadası'nda Osmanlı Devleti'nin ehl-i sünnet ve'l cemaat akidesinin dışına çıkan Vehhâbilere yönelik tatbik edebileceği seçeneklerden biri ya itikadlarını tashih etmeleri şartıyla (aşırı tekfir mekanizması nedeniyle terörize faaliyetlerinden vazgeçmeleri) İslam dairesine girmeleri ya da öldürülmeleridir. Mesele ciddileşince ilk etapta Mehmet Ali Paşa vasıtasıyla durum kontrol altına alınmak istenmiştir. Vehhâbîlerin tehditlerini Necd bölgesindeki komşu emirliklerin yanı sıra Kerbela, Necef, Şam, Halep ve nihayet Harameyn'e yöneltmeleri Osmanlı Devleti'ni harekete geçirmiştir. Öncelikle askeri müdahaleden kaçınarak bu sorunu diplomatik yollarla çözmeye çalışan Osmanlı merkezi yönetimi, militan Vehhâbilîğin hac ibadeti sırasında farklı bölgelerden gelen hacılar ve Harameyn'deki alimler üzerinde etkili olmasından endişe etmiş ve bu ilk Vehhâbî devletini Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa ve oğlu Tosun Paşa aracılığıyla ortadan kaldırmıştır. Daha sonra Suud ailesi liderliğindeki Vehhâbîler, dinin katı yorumlarını siyasi hedeflerine hizmet edecek şekilde kullanarak Necd bölgesinde II. Suudi Devleti'ni (1821-1891) kurmuşlardır. Bu dönemde, Arap yarımadasında geleneksel devlet kurma yöntemlerine uygun olarak dinin militan yönünü öne çıkaran ideolojiler çerçevesinde Bedevi kabileleri harekete geçirme çabaları yoğunlaşmıştır. Suud ailesi, bu kabileleri kendi otoritelerine boyun eğdirmek ve yönetimlerini sağlamlaştırmak için Vehhâbilîği sıkı bir şekilde uygulayarak bu öğretiyi siyasi ideolojilerinin temel taşı haline getirmiştir. Ancak, İkinci Suudi-Vehhâbî Devleti, Vehhâbilîği benimsemiş olan Cebel Şammar Emiri İbn Raşid'in Riyad'ı ele geçirmesi, Suud ailesi içinde yaşanan iktidar mücadeleleri ve saray entrikalarının neden olduğu iç karışıklıklarla giderek zayıflamış ve kısa süre içinde yıkılmıştır. 20. yüzyılın başlarında, Suud ailesinden Abdulaziz b. Suud (1880-1953), 1902 yılında Riyad'ı ele geçirerek

günümüzdeki Suudi Arabistan Krallığı'nın temellerini atmıştır (Bodur, 2003). Meselenin günümüze kadar uzanan aşırıcı terör gruplarının kökeninde yer alması sadece ideolojik arka planla ilgili değildir. Mevzunun ekonomi-politiğinin de ayrıca incelenmesi zaruri görünmektedir. Misal olarak; yakın dönemde Çeçenistan'da uluslararası aktörler eliyle ithal edilip finanse edilen Vehhâbilik dikkatlerden kaçırılmak istenmiştir (Ekici, 2023). Bulgaristan'da Komünizm döneminin son başmüftüsü aynı zamanda demokrasi döneminin ilk baş müftüsünün Vehhâbîlerle olan irtibatı ve maddi destek alması, meselenin yaygınlığını ve boyutlarını göstermek açısından önemli bir bilgidir. Bu meselede yeni dünya nizamı planlayıcıları ve oyun kurucularının perde arkasından oynattığı kuklaların gösterisi demek ki Osmanlı sonrasında da sahnelenmiştir (Köksal, 2023).

4. SONUÇ

Vehhâbilik hareketinin Devlet-i Âliyye üzerindeki etkisi, yalnızca bir dinî tartışma çerçevesinde kalmamış, dönemin sosyo-politik koşullarıyla da yakından ilişki içinde olmuştur. Necid gibi Osmanlı merkezi otoritesinden büyük ölçüde bağımsız bölgelerde ortaya çıkan bu hareket, başlangıçta yerel bir mesele olarak kalmıştır. Ancak dönemine göre ulaşım ve iletişim ağlarının nispeten gelişmesiyle birlikte hareket, sınırlarını aşarak Osmanlı topraklarında daha geniş bir tehdit haline gelmiştir. İstanbul'daki ulemanın Vehhâbilik tehlikesinin boyutlarını tam manasıyla kavraması ise meselelerin iyiden yaygınlaşmasıyla mümkün olabilmıştır. Bu süreçte Cevdet Paşa ve diğer alimler, hareketin ideolojik temellerini ve kodlarını çözümlemeye çalışmışlardır. Vehhâbilik, Osmanlı'nın merkezileşme ve modernleşme sürecinde yerel ve küresel güç dinamiklerine meydan okuyan bir ideolojik hareket olarak şekillenmiştir. Hareketin Hicaz gibi dinî ve siyasi açıdan hassas bölgelerdeki yayılımı, Osmanlı ulemasının Vehhâbiliği daha yakından incelemesine ve bu tehdide karşı sistematik bir doktriner mücadele yürütmesine neden olmuştur. Alizade Nureddin ve Ataullah Mehmed gibi âlimlerin doğrudan tanıklıklarıyla hazırlanan risaleler hem dönemin ulemasına rehberlik etmiş hem de devletin politikalarını şekillendirmiştir. Bu çabalar, Vehhâbiliğin sadece bir dinî tartışma konusu olarak algılanmadığını, aynı zamanda (isabetli bir yaklaşım olarak) meselenin siyasi ve kültürel bir tehdit olarak da çok boyutlu yapısının deşifre edildiğini açıkça göstermektedir.

Vehhâbiliğin itikadi yönleri ise hareketin tehlikelerini ve aşırılıklarını gözler önüne sermektedir. Tevil usulünü iptal eden katı bir literalizmle budanmış; mecazî olanın kavranamayışından kaynaklı sıklıkla mâlûl art

niyete keyfi bir biçimde dinî metinlerin yorumlanması ve geçmiş İslam âlimlerinin ortak görüşlerine karşı çıkan yenilikçi/reformist/modernist yaklaşımlar da eklenince, Vehhâbîlik İslam dünyasında bir bölünme unsuru haline gelmiştir. Hareketin mezarlara, evliya ziyaretlerine ve en temelde tasavvufa yönelik sert tutumu, İslam dünyasında köklü geleneklerin reddedilmesine yol açmıştır. Ayrıca, keyfi ve aşırı tekfir anlayışını sıkça kullanarak Müslümanları kolayca dinden çıkarmaları ve şiddeti meşrulaştırmaları, Vehhâbîliği sadece bir teolojik sapma değil, aynı zamanda toplumsal barış için ciddi bir tehdit haline getirmiştir. Bu yönleriyle aşırıcılığın ve radikalizmin bir örneği olarak Vehhâbîlik, özelde İslam dünyası için genelde ise dünya barışını tehdit edebilecek potansiyel taşımaktadır. Vehhâbîlik cereyanını pek yakından incelemiş Osmanlı tarihçisi Cevdet Paşa'nın dediği gibi; Nezih itikat ve basiret sahibi Müslümanların böylesi tehlikelere karşı agâh ve mütenebbih olması her daim teyakkuz ile ehl-i sünnet ve'l cemaat umdelerini sahih kaynaklardan temin cihetine gitmeleri ehemmiyet arz etmektedir. Allah rasulünün ve güzide ashabının sünnet-i seniyyelerini tahrif eden böylesi sapkın cereyanları ancak ilmî dirayet ve rüsuha sahip-leri tanıyabilmişlerdir. “Kitap, Sünnet, İcma-i Ümmet ve Kıyas-ı Fukaha” ayrılmaz bir bütündür. Sahih tasavvuf bu dört temel direğin maksadıdır. Hakiki maksad ise neticede vasıl-ı Hüda olabilmektir. Vehhâbîlik ve benzeri sapışlar “asla rücu” edilmeli derken “asla vasıl” kılacak tüm köprüleri tahrip eden erbab-ı dalalettirler.

KAYNAKÇA

- Al Fahad, A. H. (2004). From Exclusivism to Accommodation: Doctrinal and Legal Evolution of Wahhabism. *New York University Law Review*, 79(2), 485-519.
- Bayram, A. (2014). The Rise of Wahhabi Sectarianism and Its Impact in Saudi Arabia. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 42, 245-261.
- Bodur, H. E. (2003). Vahhabi Hareketi ve Küresel Terör. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 7-20.
- Büyükkara, M. A. (2013). Vehhâbiler. *TDV İslâm Ansiklopedisi* C. 42, 611-615. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Conker, E. A. (2018). The Transformation of The Ottoman Perception of The Wahhabi Movement: From Negotiation to Confrontation (1745-1818) (Unpublished Master's Thesis).
- Ecer, A. V. (2001). *Tarihte Vehhabi Hareketi ve Etkileri*. Ankara: ASAM.
- Ekici, Y. (2021). *Bağımsızlığa Giden Yolda Gürcistan*. Ankara: Berikan Yay.
- Ekici, Y. (2023). SSCB Dönemi ve Sonrası Kuzey Kafkasya'da Vehhabilik: Çeçenistan Örneği. İçinde: Y. E. Tansü & F. Kara (Eds.), *Tarih Alanında Seçme Yazılar-V*, 143-154.
- Eyüp Sabri Paşa. (1306). *Mir 'âtü'l-Haremeyn*. Konstantiniyye: Bahriye Matbaası.
- Güner, S. (2012). *Osmanlı Arabistanı'nda Kıyam ve Tenkil: Vehhabî-Suûdiler (1744-1819)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gümüşoğlu, H. (2011). Ehl-i Sünnet, Şia ve Vehhabilik Arasındaki İnanç Farklılıklarının Sosyal Barış Açısından Değerlendirilmesi. *Hikmet Yurdu Düşünce – Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 4(8), 147-172.
- İrfan, B. (2024). Deconstructing Wahhâbism. *University of Michigan Undergraduate Research Journal*, 17(1), 7-25.
- Koçak, E. (2020). Kimlik ve Tarihçilik Bağlamında Vehhâbîliğe Dair Mülâhazalar (Ahmed Cevdet Paşa ve Osman B. Bîşr Örneği). *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, 13(2), Güz 2020, 616-649.
- Kocaoğlu, B. (2018). *Osmanlı Devleti'nde Cizye Vergisi*. Ankara: Berikan Yay.
- Kocaoğlu, B. (2020). Osmanlı Ordusu'nda Maneviyatı Yükseltici Bazı Ritüeller (1787-1858). *Journal of History School*, 46, 1471-1489.
- Koçyiğit, Ö. (2023). Efkâr-ı Atıkaya Husumet: Ahmed Cevdet Paşa'nın Örtbas Ettiği Bir Vehhabilik Risalesi. *Osmanlı Araştırmaları*, 61(61), 217-244.
- Köksal, S. (2023). *Bulgaristan'da Türkler (1944-1989): Asimilasyon Politikaları ve Algı*. Ankara: Berikan Yay.
- Kurşun, Z. (1998). *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti: Vehhâbî Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Koyuncu, K. (2022). Vehhâbilîğin Bid‘at Anlayışı ve Bid‘atlarla Mücadele Yöntemi. *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(1), 91-108.
- Peskes, E. (2003). 18. Asırda Tasavvuf ve Vehhâbilik (M. Çelenk, Trans.). *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(2), 413-429.
- Şahin, H. (2022). Dini-Politik Bir Hareket Olarak Teşekkül Sürecinden Günümüze Vehhâbilik. *Kocatepe İslami İlimler Dergisi*, 5(2), 617-636.
- Şeker, F. M. (2012). Vehhabiliğin Osmanlı Mütefekkirleri Üzerindeki Akisleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(21), 329-358.
- Taftâzânî, S. (2011). *Şerhu'l Akaid* (Çev. H. T. Alp.). İstanbul: Rihle Kitap.
- Türkel, R. (2013). *Vehhabilik ve Arka Planı (Başlangıçtan II. Suûd Devleti'ne Kadar)*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

1969 ALAŞEHİR DEPREMİ

Hakan TÜRKKAN^{1*}

1. GİRİŞ

Sözlükte “Zelzele” sözcüğüyle ifade edilen deprem kelimesi “*sarsma, yer sarsıntısı*” olarak açıklanmıştır (Yeğin, 1997:1057). Osmanlı belgelerinde ise deprem için “*Hareket-i arz*” ifadesi de kullanılmıştır (BOA, 1316: 1). Depremler yeryüzünün yapısı nedeniyle insanlık alemi var olduğundan beri gerçekleşen bir doğa olayıdır. Bu nedenle antik dönemlerde ve Orta Çağlarda da insanoğlu depremlerle karşılaşmış ve bu korkutucu doğa olayını anlamaya çalışmıştır. Yunan Filozofu Aristo tarafından yazılmış olan “*Meteorologica*” adlı eser bu konuda yazılmış bilinen en eski eser durumundadır. İslâm döneminde de depremle ilgili görüş ve düşünceler ortaya çıkmıştır. Öncelikli olarak Kur’an-ı Kerim’de deprem konusu yer almış ve beş ayette depremden “*zelzele*” olarak söz edilmiştir. Kur’an-ı Kerim’de deprem, *kıyametin kopmasını* veya Hz. Peygamberin ve sahabenin İslamiyet uğruna yaşadıkları sıkıntıları ifade etmiştir. Orta Çağ İslam alimleri de deprem konusunda birtakım çalışmalar yapmışlar ve bazı teoriler üretmişlerdir. İslam alimleri, Aristo’nun yukarıda sözünü ettiğimiz eserinden de yararlanarak deprem konusunda kısmen isabetli görüşler ortaya koymuşlardır (Arslantaş, 2013: 227).

Depremler yer kabuğunun hareketlerinden kaynaklanan bir tabiat olayıdır. Deprem ani bir şekilde ortaya çıkan ve kimi zaman büyük can ve mal kayıplarına neden olduğu için korkutucu olabilen bir doğal afettir (Arslan, 2020: 137). Depremler, “*çökme*”, “*volkanik*” ve “*tektonik*” olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır.

Çökme türü depremler, yer kabuğunun kalker ve jips gibi eriyen kayalardan oluştuğu yerlerde, yer içindeki mağara türü oluşumların zamanla tavanlarının çökmesiyle meydana gelir. Yerel deprem üretmekle birlikte yerleşim yerlerine rastladığı takdirde can ve mal kaybına sebep olma ihtimalleri vardır.

Volkanik depremler, genelde yanardağların aktiviteleriyle ortaya çıkan ve bulundukları çevreyi etkileyen depremler üretebilmektedirler. Bu yönüyle volkanik depremler de yerel deprem üreten bir yapıdadır.

1 * Doç. Dr. Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. E mail: hakanturkkan@karabuk.edu.tr ORCID: 0000-0002-2681-6230

Tektonik depremler ise yer kabuğunun hareketli kısımlarında meydana gelen bir deprem türüdür. Tektonik depremler bazı sebeplerle yerin derinliklerinde dengenin bozulması veya yer kabuğunda ortaya çıkan gerilmelerden dolayı oluşan potansiyel enerjinin kinetik enerjiye dönüşmesi sonucunda oluşur. Çok büyük bir çevreyi etkileyebilme riski olan bu depremler büyük yıkımlara ve can kayıplarına yol açabilmektedir (Sür, 1993: 53).

Depremle ilgili araştırmalar 20. yüzyılda önceki devirlerden daha hızlı bir şekilde gelişmiştir. Buna bağlı olarak deprem biliminde sıkça kullanılan bazı terimler ortaya çıkmıştır. “*Sismoloji*”, deprem bilimi anlamına gelmekte olup, depremin oluşması, deprem dalgalarının yayılması, deprem cihazları ve depremle ilgili diğer konuları inceleyen ve araştıran bir daldır. Bu itibarla deprem dalgalarını belirleyen cihaz da “*sismometre*” kavramıyla ifade edilmektedir. Yine depremle ilgili sıkça kullanılan terimlerden olan “*depremin merkezi*”, deprem enerjisinin boşalmaya başladığı buna bağlı olarak meydana gelen sismik dalgaların çıkış kaynağını ifade eder. Depremin merkezinin yeryüzündeki izdüşümüne ise “*depremin merkez üssü*” denir (Unat, 2013: 231; Arslan, 2017: 33).

Depremle ilgili kullanılmakta olan bazı ölçü ve birimler de mevcuttur. Bunlar özellikle 20. yüzyılda ortaya atılan ve deprem hakkında bilgi veren kavramlardır. Bu kavramlardan biri olan “*depremin şiddeti*”, “*Mercalli*” şiddet ölçeği ile ölçülür ve depremin meydana getirdiği tahribatı ifade eder. Bu bakımdan depremin şiddeti, depremin kaynağında ne kadar enerji boşalımı olduğu konusunda bilgi vermez. “*Richter ölçeği*” ile ölçülen “*Depremin büyüklüğü*” ise deprem odağından boşalan enerji miktarı esas alınarak gerçekleştirilen ölçümlerle ortaya konulan değerleri ifade eder. Bu değerler depremin büyüklüğüne göre 1-8 rakamları arasında sınıflandırılmıştır. 8 ve üzeri büyüklükte gerçekleşen depremler şehirleri yok edebilecek bir etki meydana getirebilmektedir (Atabey, 2000: 23-24, 26).

2. TÜRKİYE VE DEPREM GERÇEĞİ

Yeryüzünde depremlerin en fazla meydana geldiği bölgeler yer kabuğunun genç ve hareketli kısımlarıdır. Bu bağlamda Güney Avrupa, Anadolu, İran, Himalayalar, Pasifik Okyanusu’nun bazı kısımları ve Japon adaları depremlerin sıkça görüldüğü bölgelerdir (Sür, 1993, 53). Türkiye Himalaya deprem kuşağında yer alması nedeniyle depremlerin sık görüldüğü bir bölgedir. Türkiye’de meydana gelen depremler, Atlas Okyanusunun orta sırtının iki tarafa yayılmasıyla Afrika-Arabistan levhalarının kuzey ve kuzeydoğuya doğru hareket etmeleri sonucunda meydana gelmektedir. Günümüzde de Kızıldeniz boyunca deniz tabanı yayılmasının devam etmesinden dolayı Arabistan levhası kuzeye doğru itilmektedir. Bu-

nun sonucunda Arabistan levhası Avrasya levhasının altına doğru girmeye zorlanmaktadır. Bu durum Arabistan levhası ile Avrasya kıtası arasında kalan Doğu Anadolu Bölgesinde bir tür sıkışma etkisi meydana getirmektedir. Milyonlarca yıldan beri devam eden bu yer hareketi, Türkiye’de Kuzey Anadolu Fayı ve Doğu Anadolu Fayı gibi büyük kırıkları harekete geçirmekte ve depremlerin oluşmasına neden olmaktadır (Atabey, 2000: 27).

İnsanoğlu beslenme ve barınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak için daima tarım yapmaya uygun alanlara yerleşmeyi tercih etmiştir. Ancak tarım potansiyeli yüksek olan alanlar genelde alüvyonlu sahalardır ve bu bölgeler genelde deprem kuşakları üzerinde yer alırlar. Ayrıca zeminleri de sağlam olmadığından depremlerde büyük zarar görürler. Türkiye’de de depremler nedeniyle büyük yıkımların yaşandığı bölgeler sözü edilen zayıf zeminler üzerindeki yerleşim yerleridir (Yılmaz ve diğerleri, 2013: 415). Gerek yerleşim yerlerinin zeminlerinin zayıflığı gerekse Anadolu coğrafyasında yer alan büyük ve önemli fay hatları Türkiye’nin bir deprem bölgesi olarak nitelendirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Depremler üzerine yapılan çalışmaların genelde teknik veri ve araştırmalara dayalı olduğu görülür. Bununla birlikte deprem gibi büyük can ve mal kayıplarına yol açan afetlerin, yaşandığı ülke ve toplum üzerinde büyük etkileri ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan meselenin tarihi ve sosyolojik yönlerinin ele alınması büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmada teknik veri ve tespitlerden de yararlanılarak 28 Mart 1969 Alaşehir depremi özelinde konuya tarihi bir perspektiften yaklaşılabacaktır.

3. ALAŞEHİR DEPREMİ’NİN MEYDANA GELİŞİ

Çalışmaya konu olan Alaşehir, Manisa iline bağlı bir ilçe merkezidir. Şehir, Bozdağların eteğinde denizden 190 m yükseklikte kurulmuş olup, Gediz Nehrine dökülen Alaşehir çayının geçtiği geniş ovanın güney kenarında yer almaktadır (Emecen, 1989: 342). Alaşehir’in de içinde bulunduğu alanda yer alan ve Gediz Grabeni olarak adlandırılan bölge, Manisa’dan Pamukkale’ye kadar uzanan, yaklaşık 200 km uzunluğunda tektonik bir bölgedir (Umutlu, 2019: 13). Ege bölgesi büyük çöküntü alanlarının bulunduğu bir bölgedir. Bölgede yer alan en mühim çöküntü alanları Büyük Menderes, Küçük Menderes, Alaşehir, Simav, Bergama ve Edremit havzalarıdır. Alaşehir, “*Menderes masifi*” olarak isimlendirilen bölgenin bir kısmıdır. Salihli, Alaşehir ve Sarıgöl gibi yerleşim yerlerinin de bulunduğu vadinin kuzey ve güneyinde metamorfik kayalardan oluşan ve yükseklikleri 2000 m’yi bulan yüksek dağlar mevcuttur. Alaşehir çayı da yaklaşık 5 km genişliğinde bir vadide güneydoğudan kuzeybatıya doğru akar. Yine bölgede yer alan Gediz nehri de Salihli’nin kuzeyinde dar bir boğazdan bu vadiye akmaktadır. Bölgede vadilerle dağlar arasında çok

sayıda eğim atılımlı fay yer alır. Sözü edilen bu jeolojik ve coğrafi yapıya bağlı olarak Manisa-Alaşehir çevresinde zaman zaman depremler meydana gelmektedir (Arpat-Bingöl, 1969: 1-2).

Alaşehir’de 28 Mart 1969 tarihli depremden önce de bazı depremlerin gerçekleştiği görülür. R. 8 Temmuz 1308 (M. 20 Temmuz 1892) tarihinde gerçekleşen depremle ilgili olarak Aydın Vilayetine gönderilen yazıda depremle ilgili çok fazla detaya rastlanmaz. Bununla birlikte Alaşehir ve çevresinde evlerin yıkıldığı bildirilerek bu hanelerde/evlerde yaşayanların uygun yerlere yerleştirilmesi ve ihtiyaçlarının giderilmesi istenmiştir (BOA, DH.MKT. 1310). Sözü edilen depremden yaklaşık 6 yıl sonra da Alaşehir ve çevresinde deprem olmuştur. R. 27 Mayıs 1314 (M. 8 Haziran 1898) tarihinde gerçekleşen bu depremle ilgili olarak “*Rasathane-i Amire Müdüriyeti*”ne, *Maarif Müdür Vekili* tarafından telgrafla bilgi verilmiştir. Telgrafta, Alaşehir’de ikisi şiddetli biri hafif olmak üzere üç sarsıntı olduğu² ifade edilmiştir. Ancak mal ve can kaybı olup olmadığı bilgisi verilmemiştir (BOA, Y..MTV., 1316).

Alaşehir depreminin gerçekleştiği 28 Mart 1969 tarihinden kısa süre önce, 23 Mart 1969 tarihinde gerçekleşen ve merkez üssü Manisa’nın Demirci ilçesi olan deprem de Ege ve Marmara Bölgelerini etkilemiştir. Gece saat 23:00’ten sonra başlayan ve kısa aralıklarla devam eden sarsıntılar Demirci, Gördes ve Sındırgı bölgelerinde hasara neden olmuştur. Söz konusu sarsıntılarda çok fazla can kaybı olmamakla birlikte Demirci’nin köylerinde 400 ev hasar görmüştür. Demirci’de deprem nedeniyle okulların ve resmî dairelerin tatil edildiği görülür. Gördes’te ise Güneşli Bucağı ile Doğanhisar, Beyerler ve Ulgar köylerinde 64 ev hasar görmüştür. Güneşli Jandarma Karakolu da yıkılmıştır. Sındırgı’ya bağlı Bulak, Sapçı, Çıkrıkçı, Devletlibaba isimli köylerde de 100 ev yıkılmıştır. Böylece bölgede toplam 564 ev kısmen veya tamamen yıkılmıştır. Saat 23:00’ten sonra gerçekleşen artçı sarsıntıların en çok hissedileni ve zarar vereni saat 4:00 sularında gerçekleşen sarsıntı olmuştur. Sözü edilen depremler Eskişehir’de de bazı evlerin duvarlarında çatlaklar oluşturmuş ayrıca İzmir’de paniğe yol açmıştır (Kandilli Rasathanesi, 2024; Milliyet 25 Mart 1969 s.1,7).

Depremın ilk başladığı Manisa’nın Demirci İlçesindeki sarsıntılar sonrasında Ege Bölgesi’nde günlerce depremler meydana gelmiştir. Sonraki depremler Demirci’den Alaşehir ve Sarıgöl’e sıçramıştır (Milliyet, 29 Mart 1969, 1).

Çalışmada Alaşehir Depremi olarak ifade edilmekte olan ve 28 Mart 1969 tarihinde saat 03:40’ta gerçekleşen deprem Ege Bölgesi’ndeki çok sayıda ili özellikle de Manisa ve ilçelerini etkilemiştir. Deprem Alaşehir yakınlarında gerçekleşmiş ve teknik verilere bağlı olarak büyüklüğü

2 Bilginin elde edildiği arşiv belgesinde “iki sarsıntı” ifadesi kullanılmıştır (BOA, 1316: 1).

6.5 ($M_s=6.5$) olarak ölçülmüştür. Depremde 30 km uzunluğunda yüzey faylanması meydana gelmiştir. Bölgede oluşan yüzey kırığı kuzey batıda Dereköy'den başlayıp Alaşehir'in içinden geçmiştir. Bu yüzey kırığı Alaşehir – Salihli demiryolunu da kesmiştir. Vadiyi sınırlayan alçak tepelerin eteklerindeki alüvyonlu sahalar çökmüştür. Ana şok olarak da ifade edilmekte olan ilk büyük sarsıntının etkisiyle kırıktan 35 km uzakta bulunan akarsu çökellerinde sıvılaşma meydana gelmiştir (Demirtaş, 2008: 5)

4. DEPREMİN SEBEP OLDUĞU KAYIPLAR VE HASARLAR

Manisa ili ve bazı ilçelerinde de hissedilmiş olan deprem nedeniyle toplamda yaklaşık 4651 konut yıkılmış veya ağır hasar görmüştür. Bazı araştırmacılar, Alaşehir depremiyle ilgili olarak Kandilli Rasathanesi verilerine dayanarak vermiş oldukları bilgilerde, depremin aslında oldukça düşük magnitüdüldü olduğunu ifade etmektedirler. Buna karşılık can kaybı ve yıkılan bina sayısının yüksek olduğu görülür. Bu durumun, konutların hem ilkel ve kalitesiz malzemelerle yapılmasından hem de binaların temellerinin gevşek zeminde bulunmasından kaynaklandığı belirtilir (Arpat-Bingöl, 1969: 1-2). Deprem yalnız yerleşim yerlerinde değil yerleşimin bulunmadığı sahalarda da etkili olmuştur. Gerek depremin ilk anında gerçekleşen ana şok gerekse ardından yaşanan artçı sarsıntılar, Gediz nehri boyunca hasara yol açmıştır. Ayrıca kuzeydeki vadilerin kenarlarında ortaya çıkan heyelanlar ve çökmeler hasarı arttırmıştır. Bununla birlikte dış merkezin 20 km kuzey batısında bulunan ve 1960 yılında tamamlanmış olan toprak dolgulu, 77 m yüksekliğindeki Demirköprü barajında küçük ölçekli oturumlar meydana gelse de barajın işlevini engelleyecek herhangi bir hasar oluşmamıştır.

Depremde en büyük hasarı alan Alaşehir ve Sarıgöl'de bazı kaynaklarda 49 olarak ifade edilmekle birlikte dönemin Milliyet Gazetesi tarafından verilen bilgilerde 50 kişinin vefat ettiği görülür. Vefat edenlerin 29'u Alaşehir'de, 21'i ise Sarıgöl'dedir. Bunun yanı sıra bölgede 500'den fazla kişi ağır ve hafif derecede yaralanmıştır. Deprem nedeniyle Alaşehir ve Sarıgöl'de evlerin yüzde 80'i oturulamayacak hale gelmiştir (Milliyet, 29 Mart 1969: 1).

Tam bir yıkıntı manzarası arz eden Alaşehir ve köylerinde 1328 evin tamamen yıkıldığı kayıtlara geçmiştir. Çok sayıda ev oturulamayacak hale geldiği için halk evlerine girememiş ve naylon çadırlarda yaşamak zorunda kalmıştır. Deprem sırasında şehirdeki kiremit fabrikasıyla şehir garajı olarak kullanılan bina da çökmüştür. Şehir garajında bulunan 18 otobüs hurda haline gelmiştir. Yıkılan binalardan biri de Gençlik Kulübü binasıdır. Şehirdeki ibadethaneler de zarar görmüş ve 4 cami ağır hasar almıştır (Milliyet, 29 Mart 1969: 7). Yıkılan Camilerden biri yaklaşık 800 yıllık olduğu

depremlerle mücadele edilmesi söz konusudur (Milliyet, 03 Nisan 1969: 1).

Alaşehir çevresinde yer alan diğer yerleşim yerlerinde görülen hasar ve can kayıpları ise şöyledir.

Gördes'te depremde zarar gören ve yıkılan ev sayısı 800'ü bulmuştur.

Kula'da 13 ev oturulamayacak şekilde hasar görmüş olup köylerde evlerin bacaları yıkılmıştır. Deprem korkusundan dolayı Kula'da halkın ovaya göç etmesi söz konusu olmuştur.

Ödemiş'te 21 ev yıkılmış, hükümet binası ve Cumhuriyet İlkokulu'nun duvarları çatlamıştır. İlçelerinde de 50'den fazla ev yıkılmıştır.

Salihli'de ise maddi hasar büyük olmakla birlikte depremin ilk gününde can kaybı yaşanmadığı belirtilmiştir.

Deprem İzmir'den de hissedilmiştir. İzmir halkı paniğe kapılıp kendisini sokaklara atmıştır. Ancak İzmir'de can kaybı ve maddi hasar oluşmamıştır (Milliyet, 29 Mart 1969: 7).

Alaşehir ve çevresini etkileyen depremler 28 Mart 1969 tarihinden yaklaşık bir buçuk yıl sonra, 20 Aralık 1970 tarihinde, tekrarlamıştır. Bu deprem Alaşehir başta olmak üzere İzmir, Manisa, Salihli, Aydın, Denizli, Nazilli, Uşak ve Eskişehir'de de hissedilmiştir. 28 Mart depreminin etkisinin henüz geçmemiş olması nedeniyle deprem sırasında halkın büyük çoğunluğu paniğe kapılarak kendisini sokaklara atmış ve bir süre evlerine girememişlerdir. Söz konusu depremde ölü ve yaralı olmasa da bazı binalarda hasarlar meydana gelmiştir (Milliyet, 21 Aralık 1970: 1).

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere depremler bölgede büyük mal ve can kayıplarına neden olmuştur. Bölgede maddi zararın 1969 yılı rakamlarıyla 100 milyon lira olduğu tahmin edilir (Milliyet, 30 Mart 1969: 9).

5. KURTARMA VE YARDIM FAALİYETLERİ

Depremlerin başlamasıyla birlikte devlet kurumlarının hemen harekete geçtiği görülür. Bu anlamda bölgeye öncelikle Kızılay tarafından yardımlar gönderilmiştir. Dönemin Kızılay Genel Merkezi bölgeye gezici hastane göndermiştir. Gezici hastanenin ilk olarak Demirci'de görev yaptığı daha sonra bir bölümünün Alaşehir'e gönderildiği belirtilir. Buna ek olarak Kızılay, bölgeye ulaştırılmak üzere ek bir gezici hastane, 1000 çadır ve 10 ton yiyecek göndermiştir (Milliyet, "Egeye Kızılay...", 29 Mart 1969: 1). Fakat ilerleyen günlerde bölgeye gönderilen çadırlar yetersiz kalmış ve depremzedelerin ihtiyacı karşılanamamıştır. Bu yüzden deprem bölgesinde

ahali zaman zaman şiddetli yağmur altında, park ve istasyon gibi yerlerde kendi kurdukları çadırlarda ve traktörlerde yaşamak zorunda kalmıştır (Milliyet, 30 Mart 1969: 9). Alaşehir ve Sarıgöl ile ilçelerine dönemin İmar ve İskân Bakanlığı tarafından acil olarak 50'şer bin lira yani toplamda 100 bin lira gönderilmiş olduğu görülür (Milliyet, "Egeye Kızılay...", 29 Mart 1969: 1).

Deprem bölgesinde incelemeler yapan İmar ve İskân Bakanı Haldun Mentешеoğlu bir beyanat vererek evleri yıkıldığı için açıkta kalan vatandaşlara konut kredisi verileceğini bildirmiştir. Bakan, Hükümetin depremden zarar gören felaketzedelere yardım elini uzattığını belirterek evi yıkılan vatandaşların evlerinin mutlaka yaptırılacağını ifade etmiştir (Milliyet, 30 Mart 1969: 1).

Bunun yanı sıra bölgede ziyaretlerde bulunan CHP Milletvekili Mustafa Ok ile Senatör Doğan Barutçuoğlu, yaşanan felaket nedeniyle Milli Savunma Bakanı'na bir telgraf çekmişlerdir. Söz konusu telgrafla, deprem bölgesinde olup halen askerlik görevini yerine getirmekte olan erlere bir ay kadar izin verilmesi talep edilmiştir (Milliyet, 31 Mart 1969, 7).

6. DEPREMİN YANSIMALARI VE ALINAN TEDBİRLER

Ankara'da deprem haberi duyulduktan sonra İmar ve İskân Bakanı Haldun Mentешеoğlu ile Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Vedat Ali Özkan derhal deprem bölgesine gitmişlerdir (Milliyet, "Egeye Kızılay...", 29 Mart 1969: 1). Ayrıca dönemin CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit ve GP Genel Başkanı Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu, 29 Mart günü deprem bölgesinde bulunmuşlar ve depremzedelerle görüşerek hastanelerdeki yaralıları ziyaret etmişlerdir (Milliyet, 30 Mart 1969: 9). CHP Milletvekili Mustafa Ok ve Senatör Doğan Barutçuoğlu da Alaşehir'i ziyaret etmişlerdir (Milliyet, 31 Mart 1969: 7).

Bölgede deprem nedeniyle yaşanan ve yaşanabilecek olumsuzluklara karşı birtakım tedbirler alınmıştır. Deprem bölgesinde bulunan Sağlık Bakanı Vedat Ali Özkan, bölgede bulaşıcı hastalıkların ortaya çıkması ihtimaline karşı gerekli tedbirlerin alındığını söylemiştir (Milliyet, 30 Mart 1969: 1).

Ancak dönemin Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından hazırlanan Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1968-1972), şehirleşme politikaları ve konut sektörü araştırma geliştirme çalışmaları içinde afetler ve hususiyile depremler konusunda bir tedbir bulunmaz. Halbuki 1969 Alaşehir depremi de dahil olmak üzere Türkiye genelinde bu dönemde sıklıkla depremlerin meydana geldiği, can ve mal kayıplarının yaşandığı görülür (Yüksel, 2022: 1017-108).

30 Mart 1969 tarihli Milliyet Gazetesi'nde depremde korunma yolları anlatılmıştır. Betonarme ve ahşap binalar için ayrı ayrı ele alınan hususlar detaylı bir biçimde izah edilmiştir. Sarsıntı sırasında öncelikli olarak sakin olunması tavsiye edilmiştir. Depremi ilk anından itibaren eşyalar savrulmaya ve duvarlar çatlamaya başladığı takdirde depremin çok şiddetli olacağı belirtilmiştir. Bu durumda binanın yıkılma ihtimaline karşı enkazdan yani yıkıntılardan korunacak yerlere kaçılması gerektiği ifade edilmiştir. Deprem esnasında özellikle yüksek katlı binalardan çıkmak mümkün olmayacağı için bulunulan yerden ayrılmayarak, daire içinde boşluk elde edilebilecek yerlere gidilmesi önerilmiştir. Bu bağlamda kapı kasaları, köşe ve kolon dipleri tavsiye edilmiştir. Odaların köşeleri, sağlam masa veya mobilya altları da deprem esnasında ilk sığınabilecek yerler olarak gösterilmiştir. Depremin sarsıntısı hafif ise sarsıntı sona erdikten sonra sakin bir şekilde binanın terk edilmesi önerilmiştir. Ahşap evlerde vatandaşların mümkünse üst katlarda bulunmaları tavsiye edilmiştir (Milliyet, 30 Mart 1969: 9).

7. SONUÇ

Ülkemizde ve dünyada tarihin her döneminde, dünyanın pek çok coğrafyasında depremler meydana gelmektedir. Türkiye ise jeolojik yapısı gereği sık sık depremlerin meydana geldiği bir coğrafyadır. Öyle ki Orta Çağlardan bugüne kadar yaşandığı bilinen bazı depremlerde çok fazla can ve mal kayıpları gerçekleşmiştir.

Yaşanan her deprem sonrasında insanlık depremle ilgili yeni şeyler öğrenmekte ve depremle mücadele edebilmek için yeni yollar aramaktadır. Türkiye'de 20. yüzyılın başından beri yaşanan depremler büyük ölçüde kayıt altına alınmıştır. Depremle ilgili modern ölçüm yöntemlerinin geliştirilmesi ve deprem bilimine meydana gelen gelişmeler Türkiye açısından da büyük önem taşımaktadır. Türkiye'de konuyla ilgili yapılan bilimsel araştırmalar ve gelecek dönemlerde gerçekleşme ihtimali bulunan depremlere yönelik öngörüler çok değerlidir. Konunun bilimsel yönü ve bu alanda yapılan çalışmalar her deprem sonrasında geliştirilmekte ve Türkiye'nin deprem konusunda bilinçlenmesine hizmet etmektedir.

Türkiye'de özellikle 1940'lı yıllardan itibaren gerçekleşen bazı depremler büyük facialara dönüşmüştür. Bunun sebeplerinden biri konut yapımında yer seçiminin hatalı olması yani gevşek zeminli ve depremde büyük zarar görecektir. Bu durum hemen hemen Türkiye'nin her bölgesi için geçerlidir. Benzer faciaların yaşanma sebeplerinden bir diğeri de bina yapımında kullanılan inşaat malzemesinin eksik, kusurlu veya kalitesiz oluşudur.

Sözünü ettiğimiz yer seğimi ve bina yapımında kullanılan malzeme sorunları Alaşehir ve ęevresinde bulunan konutlarda da geçerli olmuştur. Bu bakımdan 28 Mart 1969 depreminin öncesinde ve sonrasında yaşıanan irili ufaklı sarsıntılar, yıkıcı bir etki meydana getirmiştir. Çalışmada bahsedilen pky’n adeta bombalanmış gibi bir manzara arz etmesi bu etkinin açık delilidir. Sözü edilen hatalar yalnızca binaların yıkılmasına neden olmakla kalmamıştır. Sadece Alaşehir depreminde 50 kişi vefat etmiştir. Bazı depremlerde elbette rakamlar daha da yüksek olabilmektedir. Bu durum depremi Türkiye için bir tabiat olayı olmaktan çıkarıp facia ve felaket haline getirmektedir.

Alaşehir depremi sonrasında da Devlet ve toplum olarak deprem bölgelerine hemen hemen her deprem sonrasında olduğu gibi devlet adamları ziyaretlerde bulunmuşlar, taziyelerini bildirmişlerdir. Devlet bölgeye gerekli maddi ve manevi yardımlarını yapmıştır. Vatandaşlar da bireysel olarak depremezelerin daima yanında olmuştur.

Ancak Alaşehir ve ęevresinin hatta Türkiye’nin yeniden depremlerle karşılaşabileceği gerçeği göz önünde bulundurularak bölgesel ve ülke çapında tedbirlerin alınması, en azından yapılacak ve yapılmakta olan bina inşaatlarında konum ve malzeme seğimine dikkat edilmesi gereklidir. Bu yapıldığı takdirde bir tabiat olayı olan deprem, büyük can ve mal kayıplarına neden olmayacak, acı bir felakete dnşmeyecektir.

KAYNAKÇA

Araştırma ve Tetkik Eserler

- ARPAT, Esen -BİNGÖL, Ergüzer, “Ege Bölgesi Graben Sisteminin Gelişimi Üzerine Düşünceler”, *Maden Tetkik ve Arama Dergisi, (Bulletin of the Mineral Research and Exploration)*, Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü, Ankara, Yıl 1969, Cilt 73, Sayı 73, s.19.
- ARSLAN, Recep, “1957 Fethiye Depremi ve Bölgeye Etkileri”, *Turkish Studies*, Yıl 2017, Cilt 12, Sayı 35, s. 33-47.
- ARSLAN, Recep, “Cumhuriyet Döneminde Antalya’da Meydana Gelen Depremler ve Etkileri (1923-2005)”, *Antalya Kitabı Antalya’da Doğa ve Medeniyet 3*, Antalya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Antalya 2020, s. 137-145.
- ARSLANTAŞ, Nuh, “Zelzele”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.44, İstanbul, 2013, s. 227-231.
- ATABEY, Eşref, *Deprem*, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü Yayınları, Eğitim Serisi No: 34, Ankara 2000.
- EMECEN, Feridun, “Alaşehir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 2, İstanbul 1989, s. 342-343.
- KARAKAYA, Enis, “Şeyh Sinan Külliyesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 39, İstanbul 2010, s. 36-37.
- ÖZDAĞAN, Sür, *Türkiye’nin Deprem Bölgeleri*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1993.
- UMUTLU, Ali İhsan, *Alaşehir (Manisa) Bölgesindeki Gerinim Alanlarının Jeodezik Verilerden Belirlenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Afyon, 2019.
- UNAT, Yavuz, “Zelzele”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.44, İstanbul, 2013, s. 231-233.
- YEĞİN, Abdullah, Vd., *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Bükü Lûgat*, Türdav Yayınları, İstanbul 1997.
- YILMAZ, Ali - ŞAHİN, Kemalettin - ŞAHİN M. Hazım, (Kış 2013). “Depreme Bağlı Yeri Değiştirilen Bir Şehir: Erbaa, Tokat”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Kış 2013, C. 7, S. 24, s. 414- 425.
- YİĞİT YÜKSEL, Dilek, “Teknik Raporlar, Basın ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Görüşmelerinde Büyük Gediz Depremi”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 18, Sayı 36, s.999-1033.

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

BOA, Y..MTV, 178-18, H.1316.

BOA, DH.MKT., 1984-87, H.1310.

Gazeteler

Milliyet, 25 Mart 1969, “Deprem Ege’de Hasara Yol Açtı”, s.1.

Milliyet, 25 Mart 1969, “Deprem Ege’de”, s.7.

Milliyet, 29 Mart 1969, “Ege’de Deprem: 50 Ölü”, s.1.

(Milliyet, 29 Mart 1969, “Ege’ye Kızılay Gezici Hastane Gönderdi”, s. 1.

Milliyet, 29 Mart 1969, “Ege’de Deprem: 50 Ölü”, s.7.

Milliyet, 30 Mart 1969, “Deprem”, s.9.

Milliyet, 30 Mart 1969, “En Emniyetli Yer”, s.9.

Milliyet, 31 Mart 1969, “Alaşehir”, s.7.

Milliyet, 03 Nisan 1969, “Deprem Doğuyu ve Batıyı Salladı”, s.7.

Milliyet, 21 Aralık 1970, “Ege Bölgesi Yine Sallandı”, s.1.

İnternet Kaynakları

DEMİRTAŞ, Ramazan, *Sarıgöl’de (Manisa) Son 10 yıldır Depremsiz Oluşmaya Devam Eden Yüzey Yarıkları ve Çökmelerin Oluşum Mekanizmasına Yönelik Paleosismolojik Çalışmalar*; Ankara 2088, s. 5. (<https://www.researchgate.net/publication/331811620>). Ulaşım Tarihi: 18.12.2024/16:35.

Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü Bölgesel Deprem-Tsunami İzleme ve Değerlendirme Merkezi. (<http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/2/deprem-bilgileri/buyuk-depremler/>). Ulaşım Tarihi: 19.12.2024/13:40.

GİRİT'TEN MERSİN'E GÖÇ

Fahriye EMGİLİ

1.GİRİŞ

Girit'ten 1897 Türk-Yunan Savaşı'nın ardından başlayarak, 1923'te Lozan Antlaşmasıyla tamamlanan mübadele süreci, son derece trajik öykülerle dolu bir göç hareketi niteliğindedir. Bu çalışmanın amacı, Girit Türklerinin göç döneminde birbirleriyle ve etkileşimde bulundukları dış dünyayla olan iletişimlerinde karşılaştıkları zorlukları ve bu durumları nasıl günlük yaşam pratiklerine entegre ettiklerini, Mersin örneği üzerinden incelemektir. Çalışmamızın merkezine 1923 mübadelesi sonrası Mersin'e gelen Giritli mübadiller alınmakla birlikte, Girit Adası'ndaki mübadele öncesi durumu ve adadan Mersin'e 1897 Türk-Yunan Savaşı sonrası gerçekleşen göçleri de konunun bütünlüğü açısından ele almak önemlidir.

Dünyadaki tüm göç hikayeleri arasında 1923 Mübadelesi, halkların karşılıklı olarak değiştirilmesi anlamında hâlâ eşsiz bir örnek olma özelliğini taşımaktadır. Tarihî arka plana baktığımızda, 19. yüzyılda dünya genelinde ve özellikle çok uluslu imparatorlukları derinden etkileyen milliyetçi fikirlerin, Osmanlı İmparatorluğu'nun da çöküş sürecini hazırladığını görmekteyiz. Bu dönemde Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması, Osmanlı İmparatorluğu için oldukça önemli sonuçlara yol açmıştır. 19. yüzyılda ada halkı arasında, tüm dünyada yayılmakta olan milliyetçilik ve bağımsızlık fikrinin filizlenmesi, Girit'in Osmanlı'dan kopuş sürecini tetiklemiştir. Girit'in 1913'te Yunanistan'a bağlanmasına kadar olan süreçte, bölgede huzursuz bir ortam oluşmuş ve ada halkları arasında çatışmalar ve mücadeler başlamıştır.

30 Mayıs 1913 tarihinde imzalanan Londra Barış Antlaşması'nın ardından, 14 Aralık 1913'te Yunan Kralı, Girit'in Yunanistan'a katıldığını kamuoyuna duyurmuştur. Bu gelişmeyle birlikte, adanın ilhak süreci tamamlanmış oluyordu (). Yunanistan yönetimi ve Girit Rumları, neredeyse bir yüzyıl boyunca birleşme fırsatlarını değerlendirerek, 1913 yılının son günlerinde hedeflerine ulaşmışlardır.

2.MÜBADELE ÖNCESİ MÜSLÜMANLARIN GIRIT ADASI'NDA DURUMU

Osmanlı dönemi sonrasında, 1913 tarihinden itibaren Girit'te başlayan bu yeni dönem, adanın ve Müslümanların hayatında birçok açıdan önemli farklılıklar yaratmıştır. Ada Rumları için anlamı büyük bir sevinç olan birleşme, Müslümanlar açısından büyük bir yıkıma sebep olmuştur. Yüzyıllar boyunca Osmanlı egemenliğinde yaşayan Müslümanlar, Girit'ten ayrılacakları zamana kadar bu yeni yapıda azınlık olarak yaşamaya devam etmişlerdir. 1913 yılına kadar adada yönetsel açıdan temel unsur olan Müslümanlar, bu tarihten sonra "azınlık" statüsüne geçmişlerdir. Bu süre zarfında ada üzerindeki Müslüman azınlığın hukuki, sosyal ve siyasi yaşamlarında birçok değişiklik yaşanmıştır.

Yunan uyuğuna geçen Girit Müslümanları için Cemaat-i İslamiye örgütleri, adadan ayrıldıkları zamana kadar en önemli referans noktası olmuştur. Bu örgütler, azınlığın dini, sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi yapılarının şekillenmesinde etkili olmuş ve kökleri Osmanlı yönetimi dönemine dayanan bir yapıya sahiptir. Özellikle Kandiyе, Hanya ve Resmo'da faaliyet gösteren idareler, adadaki tüm Müslümanlar için birleştirici bir rol üstlenmiştir. Rumeli bölgesinde Selanik Cemaat-i İslamiye İdaresi ile Girit Adası'nda Hanya Cemaat-i İslamiye İdaresi'nin merkezi bir konumda örgütlendiği bilinmektedir. Bu idareler, Müslüman toplumu ilgilendiren her konuda aktif rol almış ve ada üzerinde son on yıl boyunca etkin olmuşlardır. Bu etkileri, mübadele sürecinde de devam etmiştir (Adıyеke, 2001).

1913 yılına kadar Ada'da yaşanan gelişmeler ışığında Müslümanların durumu nasıldı meselesini ele aldığımızda, Müslümanların maruz kaldığı baskı ve zorluklar sonucunda, özellikle 1897 Türk-Yunan Savaşı sonrası Anadolu'nun çeşitli bölgelerine göç etmeye başladıklarını söyleyebiliriz. Girit'ten hızla başlayan bu göç, Ege adalarına yoğun bir şekilde yönelmekle birlikte, Anadolu'nun batı ve güney kıyılarını da etkilemiştir. Mesela, 1899'un Temmuz ve Ağustos aylarında Girit'ten Mersin ve Tarsus'a göçmenlerin ulaştığı bilinmektedir (Emgili, 2006:190,191). 1899 yılında artan Girit göçmenlerinin yerleştirilmesi ve üretken hale getirilmesi, Adana vilayetinde başlı başına bir sorun haline gelmiştir; göçmenlerin Mersin, İskenderun, Adana ve Tarsus'a yerleştirilmesi planlanmıştır. 1877-1908 döneminde iskan mahallerine gönderilen göçmenler için ilgili talimatname doğrultusunda, 'mesken inşaları tamamlanana dek her on haneye bir göçmen ailesi düşecek' prensibiyle merkez köylere dağıtımları öngörülmüştür. Göçmenler, kendi evlerinin inşası bitene kadar yerel halk tarafından misafir edilecektir. İlkeler gereği, göçmenlerin mevcut köylerde iskân edilmesi kararlaştırılmıştır. (İpek, 1996: 18).

Yayınlanan padişah iradesine uygun olarak muahcir evleri için Tarsus'ta inşaat çalışmalarına hemen başlandığı anlaşılmaktadır. Kalabalık bir şekilde gelen göçmenlerin hızlı bir şekilde yerleştirilmesi konusundaki endişe, daha önce belirtilen özelliklere sahip arazi bulma zorluğu ile birleşerek göçmenlerin refahını sağlama sürecini bir müddet geciktirmiştir (B.O.A., A.MKT.MHM, no: 54/64, 17 RA 1319-04.07.1901). Giritli göçmenler, Tarsus Kazası'nın Hebilli, Sucular ve Bilaldere (Pirince yakınları) bölgelerinde 1900 ve 1901 senelerinde iskân edilmiştir. İlk etapta bu yerleşim yerlerine 234 haneye 707 yetişkin ve 225 çocuk yerleştirilmiştir (B.O.A., A.MKT.MHM, no: 54/64, 14 ZA 1318-05.03.1901).

İskân işlemleri gerçekleştirilemeyen 375 nüfusun yeni kurulan köye yerleştirilmesi hedeflenmiştir. Bu doğrultuda, Girit'ten gelen göçmenlerin yerleşimi için Tarsus'un Pirince yakınlarında Melemiz (İhsaniye) adıyla bir köy inşa edilmeye başlanmıştır. İlk aşamada inşa edilmesi planlanan 80 haneden 20'si tamamlanmış, ayrıca 90 kadar hane daha inşa edilmesine karar verilmiştir. (Temmuz 1901) (B.O.A., A.MKT.MHM, no: 54/64, 14 ZA 1318-05.03.1901). Ayrıca, Mersin merkezde de ihsaniye mahallesi hem eski Giritlilerin hem de mübadil Giritlilerin yerleştirildiği bir diğer yerleşim alanıdır.

Mübadele yoluyla değil, 1890'lardan itibaren dönemsel olarak Anadolu'ya göç eden Giritlilerin, geldikleri yer ve yerleşecekleri alanı kendilerinin seçebilmiş olmaları nedeniyle daha avantajlı bir durumda olduğu söylenebilir. En azından mülklerini ve arazilerini makul bir fiyata satabilecek kadar zamanı ve imkânı bulabildiklerini biliyoruz. Ancak bu, onların tamamen sorunsuz bir süreç yaşadığı anlamına gelmez.

Lozan Antlaşması sonrasında Anadolu'ya yönelik göç hareketlerinin gözlemlenmesi durumunda, daha önce gelen tüm göçmenlerin iskan süreçlerinin mübadeleyle gelenlerin durumlarına göre daha az iç karartıcı olduğu söylenebilir. Osmanlı hükümeti, bu muhacirlere acil yardım sunmuş ve düzenli kırsal yerleşimler ile kentsel göçmenlere destek olmayı hedefleyen çeşitli temel programlar geliştirilmiştir. Ancak gerçeği ifade etmek gerekirse iskan sürecinde, birçok muhacir kendi başına kalmak zorunda kalmıştır.

Mesela Tarsus'a 1898'de gelen göçmenlerin buraya gelişlerinin üzerinden iki yıl geçmiş olmasına rağmen iskanlarının gerçekleştirilmeyişi ve perişan bir halde Kubat Paşa ve Koyuncu Medreselerinde¹ barınmalarına (Tarsus Şerriye Sicili, 1305-1309, 316 nolu defter, no: 320/2-13.) dair durumun derhal araştırılması konusunda yapılan başvurular neticesiz olmuştur. Göçmenlere her gün sağlanan yiyeceklerin devam etmesine rağmen, dağıtılan yevmiyelerin on günlük kısmının mal sandığında para olmaması sebebiyle ödenmemesi, göçmenlerin yaşadığı zorluklara bir yenisini ekle-

miştir. Bu durum, 200 kişilik göçmen grubunun Mersin hükümet konağına saldırı düzenlemesine bile neden olmuştur. Göçmenler, “ellerinde sopa ve bellerinde bıçak vesaire ile hanelerimizin inşa ve maîşetimizin temin edilmesini isteriz” sloganıyla hükümet konağına hücum etmişlerdir (B.O.A., A.MKT.MHM, no: 513/4, 14 ZA 1318-05.03.1901; Emgili, 2006:194).

1913 yılına kadar Mersin ve çevresine gerçekleşen göç hareketi kısaca bu şekilde açıklanabilir. Bunun yanı sıra, 1913’ten mübadele sürecine değin toplu bir göç hareketinin gerçekleşmediği söylenebilir.

Ancak göçmenlerle gerçekleştirilen görüşmelerde, hatıralarında ve romanlarda sıkça karşılaşılan konu, Ada’da Türklerin son 10-11 yıl boyunca hayatlarının oldukça zor olduğu izlenimini vermektedir. Mesela, Tahmiscizade Mehmet Macid’in anılarında, 1921 yılında Girit’te Türklerinin artık yaşadıkları kentin dışına çıkamaz durumda olduklarını ve mülklerini yok fiyatına satmak zorunda kaldıklarını ifade etmektedir. Kurtuluş Savaşı sonrasında imzalanan Lozan Antlaşması’nda yer alan Mübadele sözleşmesi ise Tahmiscizade’ye göre Girit Müslümanları için “ölümü hayata değiştirmek” anlamına gelmekteydi (Tahmiscizade Mehmed Macid, 1977:50).

Benzer sorunların Tevfik Rüştü Bey’e dilekçelerle aktarıldığı anlaşılmaktadır. Antalya milletvekilleri Ahmet Saki ve arkadaşları, 25 Ekim 1923’te sundukları dilekçede “Girit halkına yapılan işkenceleri” dile getirerek, Girit Müslümanlarının bu zor durumdan bir an önce kurtulmaları için gerekli adımların atılmasını talep etmişlerdir (BCA, 30. 10. 0. 0. /123. 874. 34.). Tevfik Rüştü Bey ise, Doğu Makedonya ve Girit halkına uygulanan kötü muamelelerin son bulması ve zorla ellerinden alınan mallarının geri verilmesi için Yunan Hükümeti’nden güvence istemiştir. Yunanistan Hükümeti, talep edilen güvenceyi sağlamıştır (BCA, 30.10.0.0./123.874.30).

Ada’dan ayrılma düşüncesinin Müslümanlar üzerindeki etkisini başlangıçta tam olarak bilemiyoruz. Ancak, yapılan sözlü tarih görüşmeleri neticesinde, Müslümanların Ada’dan göç etmek istemedikleri anlaşılmaya rağmen, karşı karşıya oldukları yoğun baskı ve saldırılar sonucunda hayatta kalmak adına bu durumu kabullenmek zorunda kaldıkları ortaya çıkmıştır (Mehmet Arseven ile yapılan görüşme, 25.04.2007, Kösem Hazar, Fatma Özçelebi, Nimet Ardıç ile yapılan görüşmeler 18.04.2007; Sevim Gül ile yapılan görüşme, 09.05.2007). Türkiye Cumhuriyeti İmar ve İskân Vekâleti’ne, Mustafa Bey’e gönderilen yazılarda, Vekaletin Kandiyeye’den imzasız telgraflar aldığından ve bu telgraflarda Kandiyede 9. 000, Resmo’da 2. 600, Hanya’da 4. 000 ve Estiye’de 633 muhacirin beklemekte olduğunun iletilindiğinden bahsedilmektedir. Vekâlet, Mustafa Bey’den bu rakamların doğruluğunu tespit etmesini ve muhacirlerin Ada içerisinde hangi bölgelerde hazır beklediklerine dair doğru bilgileri talep etmiştir (BCA, 272.11.11/17.72.1).

Göçmenlerin Girit'ten Türkiye'ye hareketinden önce, onların sahip oldukları beceri ve meslek türlerini gösteren tablolar oluşturulmuştur. Örneğin, bu kapsamda Mersin ve çevresine Midilli, Girit gibi adalardan tarımcı, bağ üreticisi ve zeytin yetiştiricisi olanların getirilmesine karar verilmiştir. (Tahmiscizade Mehmed Macid, 1977:60).

3.MÜBADİL GIRITLİLER

1923 Lozan Görüşmeleri sırasında imzalanan 30 Ocak 1923 tarihli Türk-Yunan Mübadelesi ile ilgili Sözleşme ve Protokol çerçevesinde, Türkiye'den Ortodoks Rumların Yunanistan'a, Yunanistan'dan ise Müslümanların Türkiye'ye zorunlu olarak göç etmesi sağlanmıştır. Bu iki ülke arasında gerçekleşen nüfus değişimi, Cumhuriyet Dönemi'nin en önemli göç olayı olarak dikkat çekmektedir.

1923 yılının kışına girilirken, göçmenler büyük gruplar halinde Türkiye'ye akın etmeye başlamışlardır. Bu durum, kamuoyunda büyük bir heyecan yaratmış ve gazeteler, göçmenlerin yeni yerlerinde halk tarafından nasıl karşılandıklarını duyurmuştur. Mersin'de de benzer bir coşku yaşanmıştır. Mersin'e Girit'ten ilk göçmen kafilesi, 17 Şubat 1923 tarihinde Sakarya gemisi ile ulaşmıştır. Mersin iskelesinde sağlık kontrolünden geçen bu grup, yerel halk tarafından sıcak bir ilgiyle karşılanmıştır. Türkiye'ye ulaşan 3500 göçmen, ana vatanlarına kavuştukları için duydukları mutluluğu dile getirmiş ve ayrıca hükümetin sağladığı yardımlar için teşekkür etmişlerdir (Hakimiyet-i Milliye, 3 Ocak 1924).

1924 yılının ilk aylarında gelen Girit dışında Yunanistan'ın çeşitli bölgelerinden gelen 3000 kişilik bir göçmen kafilesi daha Mersin'e ayak basmıştı. Bu mübadil göçmenler bulundukları duruma göre taksim edilmiştir Muhacirleri iskan etmek için Mersin'de 150, Tarsus'ta 126, Silifke ve çevresinde 290 hane ayarlanmıştır (*Türk Sözü*, 23 KS 1924, s.2).

Mersin'e gelen mübadillerin barınma ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir fabrika, misafirhane olarak düzenlenmişti. Mübadele öncesinde, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Mersin şubesi de çalışmalarına hızla başlamıştı. Gelecek göçmenler arasında yoksul olanlara yardım etmek için çamaşır temin edilip depolanmış, mübadillerin sağlık durumları kontrol edilerek hastalığı olanların tedavi edilmesi amacıyla Gureba Hastanesi hazırlanmıştı. Eğer bu hastane mübadillerin sağlık problemlerini yeterince karşılayamazsa, askeri kuruluşların yardımlarından faydalanma yolu bir seçenek olarak değerlendirilmiştir.

Mübadil göçmenlerin yerleştirilmesinde başlangıçta akla gelen kaynak, Anadolu'dan ayrılan Rumlardan geriye kalan terk edilmiş taşınmaz-

lardı. Bu mülkler, göçmenlerin çalışma alanlarına göre yerleştirilmesinde büyük önem taşıyordu. Rumların emval-i metrukesine yerleştirilen mübadeleye tabi olmayan muhacirler, mülteciler ve istilazedeler, bulundukları yerlerden çıkarılarak kendilerine en yakın bölgelerde, kendilerine tahsis edilmiş olan Ermeni emval-i metrukesine yerleştirilecekti (Düstur, C.V, III. Tertip, Ankara, 1969, ss.165-167.)

Boşaltılan Rum emval-i metrukesinin yerine mübadele ile gelen göçmenler yerleştirilmişti. İçinde bulundukları zorlu koşullardan bir an önce kurtulmak isteyen bu göçmenler, kış aylarından itibaren Türkiye'ye yöneldiklerinde, sağlık, barınma, beslenme, ulaşım ve yerleşim gibi pek çok beklenmedik sorunla karşılaşacakları açıktı. Mersin'e ulaşan göçmenler de benzer sorunlarla yüz yüze kaldılar. Bu göçmenlerin iskân bölgelerinde, Rumların terk ettiği "emval-i metrukelere" yerleştirilmeleri kararlaştırıldı.

Mersin'e gelen mübadil göçmenler, Gümrük iskelesinden karaya ayak bastıktan sonra ilk sağlık muayeneleri burada gerçekleştiriliyordu. Hastalığı ya da yaralanması bulunanlar, Hilal-i Ahmer'in kamyonlarıyla misafirhaneye naklediliyordu. Ağır durumda olanlar ise, sağlık durumlarına bağlı olarak revirde tedavi edilmeleri amacıyla dispanseye yönlendiriliyordu. Mübadillerin sağlık kontrolleri ve iâşeleri toplamda üç gün sürmekteydi; acil bir ihtiyaç söz konusuysa bu süre uzatılabiliyordu. Süre dolduğunda ise göçmenler, daha önceden belirlenmiş yerlere sevk ediliyordu. (THAM, 15 Nisan 1925, No:44, :305)

Ağustos 1924 tarihine kadar Adana iskân mıntıkası içinde yer alan Mersin iskelesine Selanik, Drama, Kavala'nın köylerinden ve Girit'ten gelen mübadillerin 20.856'sı 10. İmar ve İskân mıntıkasına sevk edildi. Ancak, bu mübadillerin ne kadarının Mersin vilayeti dahilinde iskan edildiği bir sorunsal olarak karşımıza çıkmaktadır (TBMMZC, D.II, İç .II, C.X, Ankara, 1975, s.73-74). Girit'ten iki kafele halinde gelen mübadillerin 6.000 bine yakını Mersin, Tarsus, Adana'ya iskan edilmiştir.

4.MÜBADİL VE YEREL KÜLTÜRLERİN KARŞILAŞMASI

Türkiye Cumhuriyeti, ortak tarihi ve kültürel mirası ile geleceğe yönelik hedefleri barındıran yeni bir kimlik ve aidiyet duygusunun bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Türk-Yunan Mübadelesi ile yaşanan zorunlu değişim, ülkenin homojen bir yapı kazanmasına yol açmış, daha sonraki yıllarda gerçekleşen göçler de bu süreci sürdürmüştür. Ancak, kitlesel göçler her iki taraf için de çeşitli sorunlar doğurmuştur. Göçün etkileri oldukça çeşitlidir; bu yazıda bunların tümünü ele almanın mümkün olmayacağı aşıkardır, ancak toplumsal ve bireysel etkilerinden bazılarına değinmeye çalışacağız.

Toplumsal açıdan, yerli halk ile göçmenler arasında uyum sorunları ortaya çıkmıştır. Zorla göç eden bireyler, karşılaştıkları zorlukların nedeninin yerleşik toplumun tutumları olduğunu düşünmüşlerdir. Diğer taraftan, geçmişte yaşadıkları topraklarda belli bir refah düzeyine ulaşmış bireyler, göç ettiklerinde aniden tüm mal varlıklarını kaybetmişlerdir. Bu durum, hayal kırıklığı ve öfke duygularını beraberinde getirmiştir. Göç, göçmenlerin hakları ve statüleri ile bunların güvence altına alınması konusunda sorunlar doğurmuştur. Mübadele edenlerin geldikleri yerlerde yaşam standartlarının ve mülkiyet eşitliğinin sağlanması oldukça önemlidir. Bu noktada, yerli halk ile göçmenler arasında çatışmalara yol açan en büyük zorluk, mübadele edenlerin yeni toplumsal yapıya uyum sağlamasıdır. İnsanların bulundukları doğal çevreyi terk edip, farklı bir doğal ve toplumsal ortama adapte olmaları sadece mübadele göçmenleri için değil, yer değiştiren diğer topluluklar için de önemli bir zorluk olmuştur. Bu sorunlar, birkaç kuşak boyunca devam etmiştir. Mübadele uygulamasının kişilerin kendi istekleri dışında gerçekleşmesi, uyum sorunlarını daha da zorlaştırmıştır (Emgili, 2006a ; Emgili 2006b)

Mübadele sürecinden etkilenen bireyler, eski kültür ve geleneklerini, göçmen kimliklerini uzun yıllar boyunca sürdürebilmişlerdir. Günümüzde Mersin’de Girit mübadillerinin yerleşim alanlarına baktığımızda, göçmen kimliklerini koruduklarını ve geldikleri bölgedeki dil olan Rumca’yı bilen üçüncü kuşak bireylerin mevcut olduğunu görebiliriz. Ayrıca, endogamik evliliklerin devam ettiğini de gözlemlemek mümkündür. Mübadele sonucu oluşan göçmen kimlikleri, bireylerin diğer topluluklarla kaynaşmalarını zorlaştırarak, kendi aralarında bir kimlik geliştirmelerine yol açmıştır.

Aslında göçlerin en derin etkisi kişiseldir. Özellikle zorunlu göçün getirdiği travma, mübadil bireylerin Mersin’deki yeni yaşam tarzlarına, yani sosyal yapı ve davranışlarına uyum sağlamalarını engellemiştir. Yerlerinden zorla koparılan bu insanlar, kimliklerini simgeleyen vatanlarını ve geçmişlerine ait her şeyi geride bırakmak zorunda kalmışlardır. Bu durum, aidiyet duygularının zayıflamasına sebep olmuştur.

Bu durum, mübadillerin yerleştikleri toplumun mevcut gelenek ve görenekleri içinde hayatlarını güvence altına almalarını, girişimciliklerini geliştirmelerini, eğitimlerine devam etmelerini ve meslek edinmelerini zorlaştırmış, dolayısıyla içinde bulundukları sosyal ve ekonomik şartların farkında olmalarını engellemiştir. Bu süreç, mübadilleri sosyo-ekonomik ve kültürel marjinalleşme içinde kimlik bunalımı yaşamaya itmiştir. Sonuç olarak, mübadillerin yeni yerlerindeki eski kimlik ve kültürlerini unuttukları izlenimi oluşabilir. Ancak göç olayı, göçmenlerin eski ülkelerini, benzer olanları ve yaşamlarını yeni kimlikleri açısından değerlendirerek bazı yönlerine önemli bir değer vererek devam etmelerini gerektirir. Bu durum, bazen bir psikolojik savunma mekanizması olarak da kendini gös-

terebilir. Tüm bu uyum çabalarına rağmen, mübadilliğin bireylerin ruhsal derinliklerinde açtığı kapanmaz yaraları en iyi şekilde ifade eden sözler, görüştüğümüz bir Giritli mübadilin ifadesidir: “Mübadil olmak, bir ağacı kökünden söküp bilinmeyen bir yere atmak gibidir. “ (Seniye Koraltan ile yapılan görüşme, Mersin, 18.10.2002.)

Mübadillerde bu durum ya da bakış açısı köklerini arama ya da köklerine sıkı sıkıya sarılma ile içine girilen topluma eklemelenme çabası şeklindeydi. “*Gavur dediler, Yunan bozması dediler. Halbuki biz Leventlerin torunlarıyız, Barbarosların, Turgutların torunlarıyız. Buradan Türk askerleri gönderdiler.Yunanlılarla evlenmesinler diye*” (*Emgili,2001:195-226*) Şeklindeki bir mübadilin bu sözleri, mübadillerin yerli halk tarafından nasıl karşılandıklarını ve yaşadıkları psikolojiyi yansıtan ilginç bir örnektir.

Mübadillerin yerleşim ve üretime katılım süreçlerinde devletin sağladığı finansman son derece sınırlıydı. Bu durum, yerel medya tarafından “soluk ve zayıf çehreli dindaşlarına” yardım çağrısı yapılmasına yol açtı. Toplanan yardımlar, örgütlü çabalar ve yardım amacıyla kurulan kuruluşlar, halkın “Yunan zulmünden kurtulan din kardeşleri” olarak gördükleri mübadillere destek sunduğunu göstermekteydi. Ancak, bu gösterilen sıcak ilgi, mübadillerin yerleşim sürecinde, yani gün gelip misafirlerin kalıp yerli halkın bir parçası haline gelmesi durumunda tersine bir gelişme göstermeye başladı. Özellikle Girit’te “Benim ciğerim bile Giritli” ifadelerini kullanan Müslümanlar, Türkiye’ye geldiklerinde hala Giritli olarak kalınca, kısa sürede yerli halk tarafından “gavur tohumu” olarak tanımlanmaya başlandılar.

Genellikle yerli halk, muhacirleri ve göçmenleri “bitli muhacir”, “kirli muhacir” veya “gavur tohumu” olarak nitelendiriyor. Kendi evlerine ve topraklarına ortak bir yabancı olarak gördükleri bu insanlar, farklı bir dille iletişim kurdukları için onları zihinsel dünyalarında bir “öteki” olarak yaratıp günlük yaşamlarına da bu şekilde dahil edilmişlerdir. Yerli halkın mübadillere karşı sergilediği düşmanca tutumun arka planında yatan başka bir neden de, mübadele süreciyle özellikle büyük şehirlerde yaşayan Rumlar’ın geride bıraktığı geniş bahçeli ve büyük evlere mübadillerin yerleştirilmesidir. Rumların evlerinden çıkmasının ardından, devlet tarafından “fuzuli işgal” olarak adlandırılan bir süreç başlamış oldu. Yerli halk, gelen mübadillere verilecek olan evleri işgal ediyordu ve bu durum, elinde adresle evine yerleşmek isteyen mübadele aileleriyle işgalci olarak görülen kişiler arasında gerginlik yaratıyordu. Savaştan çıkmış ve yoksullukla mücadele eden insanların gözleri önünde, “savaş ganimeti” olarak değerlendirilen bu evler dışarıdan gelen yabancılara verilmekteydi.

Zorunlu göç etmek durumunda kalan bu insanların yeni koşullara uyum sağlamaları, elbette ki önce bir içe kapanmayı beraberinde getiriyor

ve bu süreçte kendi aralarında bir dayanışma mekanizması oluşturuyor. Giritli mübadillerle yaptığım araştırmalarda, birinci kuşak göçmenlerin neredeyse tamamının “yarım gavur” olarak küçümsendiklerini belirtmeleri, bu içe kapanmanın nedenini oldukça iyi açıklıyor. Türk modernleşmesinin Osmanlı, Türk ve Müslüman kimliklerini koruma isteği üzerinde durulmuştu. Eğer kimliğin, “öteki” olarak adlandırılan farklılıklarla ilişkilendirilerek inşa edilebileceği kabul edilirse, Giritli mübadillerin “gavur tohumu” olarak Mersin’de de gözlemlendiği gibi, Türk kimliğinin oluşum sürecine katkıda bulunduklarını söyleyebiliriz.

Dilini bilmeyen bir toplumda varlıklarını sürdürebilmek ve o toplumla iletişim kurabilmek için, bireylerin farklılıklarını mümkün olduğunca gizlemeleri gerektiği söylenebilir. Ancak, özellikle Girit gibi yalnızca Rumca konuşulan bölgelerden gelenler, Türkçe bilenlerin aksine bu mübadele sürecinde en mağdur durumda olanlar arasında yer alıyorlar. Örneğin, toprak dağıtımı sırasında dil bilmemeleri nedeniyle haklarını yeterince savunamışlar ve bu sebeple daha az toprak almışlardır. Mübadillerle gerçekleştirilen tüm görüşmelerde dikkat çeken bir başka ortak nokta ise Girit’te sahip oldukları varlıkların Türkiye’deki değeri hakkında duydukları hayal kırıklığıdır. Anlaşılan o ki, Mersin’e göç eden mübadillerin büyük bir bölümü kendilerine tahsis edilen mülklerden memnun olmamışlardır.

5.GİRİT’TEN MERSİN’E HATIRLANANLAR

Mersin’de ama Girit’e uyananların, gündelik yaşama dair alışkanlıklarını nasıl koruduklarına, neleri hatırladıklarına ve özlemlerine deyinmemiz gerektiğini düşünüyorum. Birinci kuşak Giritlinin perspektifinden mübadele ve göçün günümüzdeki yansımalarını anlamaya çalıştığımızda, onun göçü ve kendini tanımlama biçimi oldukça ilginçtir.

Mersin’de mübadillerin ilk göç ettiği yıllarda her Giritli’nin bahçesinde bir limon ağacı ve zeytin bulunuyordu. Bu, mübadele yaşayanlar için Girit ile ilgili bir sembol niteliği taşıyor; belki de kök saldıği topraklarda yaşama arzusunun bir ifadesiydi. Ayrıca, sadece bu sembolü değil, kimliklerini şekillendiren kültürün bir başka parçası olarak yeme-içme alışkanlıklarını da birlikte getirirler. Bunun en belirgin örneği, Girit’te yaygın olan ot kültürünün korunması ve sadece korunmakla kalmayıp, Batı Anadolu mutfağında da önemli bir etki yaratmasıdır. Şüphesiz, Akdeniz’in bereketli topraklarında çeşitli otların bulunmasının bu ot kültürünün yayılmasında büyük bir rolü vardır. Ancak, bu otları pişirme ve tüketme yöntemleri, yerel halkın uygulamalarından oldukça farklılık göstermektedir. Mersin’deki Giritliler, yabancı otları çiğ ya da haşladıktan sonra zeytinyağı ve limon ekleyerek salata yapar ve bunu kuzu eti ya da et içermeyen yemekler ve börekler ile birlikte tüketirler. Anadolu geleneğinde ise otlar

genellikle kavruarak yenilir; oysa Giritliler hem haşlama yöntemini sıkça kullanmakta, hem de çoğu zaman kuzu eti ile pişirmektedirler. Elbette ki Mersin'deki Giritlilerin hatırladığı şeyler sadece yemek kültürüyle sınırlı değildir. Nesilden nesile aktarılan Girit'teki yaşam anıları da bu kültürel tablonun önemli bir parçasını oluşturur. Birinci kuşak Girit göçmenleri ve sonrasındaki nesiller, Girit'i zenginlik ve bolluk sembolü olarak görmüşlerdir. Tarımla uğraşanlar olsa da, çoğunluğunun ticaretle meşgul olduğundan dolayı, kentli ve burjuva bir yaşam tarzına sahip olduklarını söylemek mümkündür. Bu bağlamda, eski topraklardaki o zengin ve refah dolu yaşam vurgusunun bu anlatılarda sıkça yer bulması da anlaşılır bir durumdur.

Örneğin, mübadele ile Mersin'e yerleşen Doğruer ailesiyle gerçekleştirdiğimiz görüşmelerde, “muhacir” terimi yerine ısrarla “mübadil” olduklarını vurguladıklarını kaydetmişim. Aynı dönemde gelen Selanik mübadillerini “muhacir” olarak tanımlamaları, bu durumu pekiştirmektedir. Ayrıca, Girit'ten 1897 sonrası Mersin İhsaniye'ye yerleşen ve aynı sokakta yaşayan hemşerilerini de muhacir olarak değerlendirmeleri dikkat çekicidir. Giritlilerin bu kimliği sahiplenmelerinin sebeplerinden biri, çoğunun adada ticaretle uğraşan varlıklı aileler olması ve daha önce bahsettiğim kültürel uyum nedeniyle gönüllü olarak gelmemeleri olabilir. “Biz orada mallar bıraktık! “ ifadesi, tepkilerini dile getirmekte sıkça kullandıkları bir cümledir. “Muhacir” kelimesi genellikle yoksulluk ve diğer birçok etnik grupla ilişkilendirilerek kullanılmaktadır. Buradan anlaşılan, mübadil kimliğinin Giritlilerin kendilerini Yunanistan'ın diğer bölgelerinden gelen göçmenlerden ayırmasına ve daha üstün bir konumda hissetmelerine yardımcı olduğudur. Bu, genel olarak doğru bir nitelendirme olarak kabul edilebilir; çünkü Mersin merkezde, İhsaniye, Cami Şerif, Kira Mithane, Bahçe ve Nusratiye mahallelerinde ve Tarsus kazasında dağınık şekilde yaşayan Giritliler ile eski Giritlileri kıyasladığımızda, ekonomik ve kültürel farklılıkların kişilerin yeni kurdukları yaşam biçimlerinde belirgin şekilde gözlemlenebileceği görülmektedir.

6.sonuç

Göç süreci başlamadan önce, mübadillerin sevki ve iskana dair bazı temel detaylar belirlenmiş ve hangi göçmenlerin hangi yerleşim alanlarına yerleştirileceği karara bağlanmıştı. Bu düzenlemeye göre, onuncu yerleşim bölgesi dahilindeki Mersin ve çevresine çiftçi, zeytinci ve bağcı olan Girit, Midilli ve diğer adalardan gelen mübadele göçmenlerinin yerleştirilmesi, 6 Eylül 1923 tarihinde oluşturulan bir kurul tarafından karar altına alınmış ve bu düzenlemeler Mersin için kısmen geçerli olmuştur. Zira, yapılan planlamalar neticesinde Mersin ve çevresi olan Edremit ile Ayvalık'a yaklaşık 50.000 kişinin yerleştirilmesi öngörülmüştü. Mersin'e Girit'ten gelen mübadele göçmenlerinin yanı sıra, Selanik, Serez, Demirhisar, Kozana,

Avrethisar, Langaza, Karaferye, Alasonya gibi Yunanistan'ın çeşitli bölgelerinden gelen ve çiftçilik veya bağcılığın dışında ayakkabıcılık, kasaplık, marangozluk gibi meslekleri icra eden mübadele göçmenleri de mevcut olmuştur. Mersin'e 1898 yılında Girit'ten kaçarak gelen muhacirler olduğu gibi 1924 mübadelesi ile de Sakarya gemisi ile 6000'in üzerinde Girit mübadili gelmiştir ve bunlar peyderpey Mersin ve çevresine ve Adana'ya iskan edilmişlerdir.

Muhacirler ve mübadiller açısından yerli halk, kaba bir tavır sergileyen ve kendilerini istemeyen; "gavur tohumu" ve "Rum tohumu" olarak tanımlayan kişilerdi. Hükümetin kendilerine tahsis edeceği düşünülen topraklara da el koymuşlardı. Yeni yerleşim yerindeki durum Mersin'de böyleydi.

Yeniden yerleşim Elbette, insanların göç süreçlerini nasıl değerlendirdikleri büyük bir öneme sahiptir. Balkanlardan uzun süre boyunca gelen gruplar veya Girit'ten mübadele öncesinde Mersin'e ulaşan göçmenler ile Mübadele döneminde gelenlerin göçü anlamlandırma şekillerine odaklanmak gerekmektedir. Mübadele öncesi ve sonrası gelen bireyler arasında da farklılıklar bulunacaktır. Zorunlu haller ile bilinmeyene gelen bireyler ile kendi istekleriyle "vatanlarına" dönenler arasında net bir ayrım yapılmamıştır.

Mersin'de Giritli ikinci ve üçüncü nesil ile yapılan alan araştırmalarında, mübadil çocuklarının yeni kurulan Türkiye'nin yaşadığı kimlik kargaşasının içine doğduğunu ve anneleri, babaları Giritlice konuşan bu kişilerin yerli gruplarla aralarındaki farklılıkların algılanış biçimlerini ortaya koymak gerekir. Bu insanlar çok küçük yaşta Mersin'e gelmiş veya göç sürecinde doğmuş olan kuşaktır. Bu yüzden gündemlerini sürekli işgal eden göç sürecinin öncesini ve sonrasını defalarca dinlemişler bu taşıdıkları bu hatıralarını yeni kurulan sisteme eklemeye çalışmakla geçirmişlerdir. Eğitim süreçlerinde özellikle de ilkökul sürecinde evde konuşulan dil ile okulda konuşulan dilin farklılığı neticesinde uyum süreçlerinde kargaşa yaşamışlar ve kendileri gibi mübadil çocuklarla arkadaşlık etmeyi tercih etmişlerdir.

Öte yandan yerli unsurlarla hem mübadil hem de yerli halkın birbirini kabullenme süreçlerinden kaynaklanan sorunlar yaşansa da; Mersin'de (İhsaniye, Kiremithane, Camii-şerif, Nusratiye Mahalleleri), Tarsus'ta yaşayan mübadiller ekonomik becerileri, kültürel birikimlerini, yemek kültürlerini Mersin'e aktarmışlardır. ekonomik ilişkilerin mersin ile etkileşiminden tutun da mimari yapıya, giyim kuşamlarına ve eğitimlerine kısacası behçedeki limon ve zeytin ağacının kök salma biçimine kadar etkili olmuştur. Kuşkusuz kişilerin yleştirildikleri yeni yerleşim biriminin, tarımsal uğraşlarının, mesleklerinin, mülkiyet ilişkileri ve eşdeğerliliklerinin

ne ölçüde bireyler için sağlandığı, kişilerin yaşadıkları göç tramvası ve daha sıralamakta zorlanacağımız birçok etken bir bütün halinde göçmen, mübadil açısından düşünülmelidir. Göçü alan Mersin şehrinin de kendi iç dinamikleri de bu anlamda düşünüldüğünde mübadile ile gelen Giritliler, eski Girit göçmenleri Mersin'in ekonomik çehresine zeytincilik, bağcılık, şarapçılık, ayakkabıcılık, kahvecilik, yeni kurdukları fabrikalar ile yarattıkları yeni iş olanları ile, yemek kültürleri ile, farklı bir dil ve müzik ve modern çehreleri, genç cumhuriyetin ilk önemli nüfus hareketi ile gelen bu insanların çocukları ve torunları aynı zamanda Mustafa Kemal'in yarattığı Türkiye Cumhuriyeti'nin, eğitilmiş modern kafaları olarak da ayrıca mersine katkıda bulunmuşlardır.

Bu noktada, göçmenlikte son derece deneyimli olan Yahudilerin bir değişimini hatırlatmak isterim. Derler ki; “ *Oğul babanın yaşadıklarını unutmak, torun hatırlamak ister*” ...Tıpkı bugün yaşayan Giritlilerin geçmişin acıları yerine, Girit kültürünü hatırlamaya ve ona sahip çıkmaya çalışmalarında olduğu gibi yani. Yazının başına geri dönersek; evet mutlu göç yoktur, ama yeni topraklarda yeni bir hayat yaratmak mümkündür. Evet mutlu göç yoktur, tıpkı Her sabah Mersin'de olduğu gibi Girit'te de uyananların yeni hayatına tutunma ve yeni bir yurt yaratma çabasının sınırı olmadığı gibi.

İyi okullarda okuyan, birkaç yabancı dil bilen, yurtdışında bağlantıları olan, üretim ve ticaretle uğraşarak ülke ekonomisine katkıda bulunan Giritli modern bir Türk vatandaşı portresi çizmektedir. Günümüzde yaşayan 3. ve 4. kuşak Giritli mübadiller belki artık eskisi gibi göze batan birer yabancı değiller. Her ne kadar göç öncesi kültürü, yerelliği yaşatmaya çalışsalar da homojenleştirici etkilere maruz kaldıkları bir gerçektir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

- B.O.A., A.MKT.MHM, no: 54/64, 17 RA 1319-04.07.1901.
B.O.A., A.MKT.MHM, no: 513/4, 14 ZA 1318-05.03.1901.
BCA, 30.10.0.0./123.874.34.
BCA, 30.10.0.0./123.874.30.
BCA, 272.11.11/17.72.1.

Resmi Yayınlar

- Düstur, C.V, III. Tertip, Ankara, 1969, ss.165-167.
THAM, 15 Nisan 1925, No:44, s.305.
TBMMZC, D.II, İç .II, C.X, Ankara, 1975, s.73-74.

Gazeteler

- Hakimiyet-i Milliye, 3 Ocak 1924
Türk Sözü, 23 KS 11924, s.2.

Kitaplar ve Makaleler

- Arı, Kemal, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.
D. Kellner, D., “Popüler Kültür ve Postmodern Kimliklerin İnşası”, *Doğu-Batı*, Çev. G. Seçkin. 2001.
Fahriye Emgili (a), “Tarsus'ta Girit Göçmenleri”, *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.XXV, S.39, Mart 2006, Ankara.
Emgili(b), Balkanlar'dan Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'ye Yönelik Göçler ve Bu Göçlerin Toplumsal, Ekonomik ve Siyasal Yönden Etkileri (1923-1938), 9. Askeri Tarih Seminerleri 22-24 Ekim 2004, Genel Kurmay Başkanlığı, Ankara, 2006.
Emgili, Fahriye, “Türk-Yunan üfus Mübadelesinin Mersin'in Sosyo-Ekonomik Yapısına Etkileri”, *Uluslararası Tarih İçinde Mersin Kolokiyumu II*, Mersin 2005.
İpek, Nedim, “ Göçmen Köylerine Dair”, *Tarih ve Toplum*, S.150, Haziran 1996.
İpek, Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Ankara, 1994.

N. , Adıyeke, Yunanistan Sınırları İçinde Müslüman Cemaat Örgütlenmeleri: Cemaat-i İslamiyeler 1913-1998, Stratejik Araştırma ve Etütler Milli Komitesi Araştırma Projeleri Dizisi, Ankara, 2001.

Tahmiscizade Mehmed Macid, Girit Hatıraları, Yay. Hazırlayan İsmet Miroğlu-İlhan Şahin, Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1977.

Mehmet Arseven ile yapılan görüşme, 25.04.2007.

Kösem Hazar, Fatma Özçelebi, Nimet Ardıç ile yapılan görüşmeler 18.04.2007.

Sevim Gül ile yapılan görüşme, 09.05.2007.

Seniye Koraltan ile yapılan görüşme, Mersin, 18.10.2002.

YAKIN ÇAĞ TARİHİNDE İLERİ ARAŞTIRMALAR

yaz
yayınları

YAZ Yayınları

M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3

İscehisar / AFYONKARAHİSAR

Tel : (0 531) 880 92 99

yazyayinlari@gmail.com • www.yazyayinlari.com